

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Infokorralduse õppekava

Hille Ivanainen

Kultuuripärand eraettevõttes HANZA Mechanics Tartu AS

Lõputöö

Juhendaja: Ene Selart, MA

Kaasjuhendaja: Agnes Aljas, MA

Tartu 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1 UURIMISPROBLEEM.....	7
2 HANZA MECHANICS TARTU AS AJALOOLINE ÜLEVAADE	10
2.1 Ettevõtte asutamine ja tegevus 1907–1940.....	10
2.2 Ettevõtte natsionaliseerimine 1940 ja tegevus 1992. aastani.....	13
2.3 Ettevõtte tegevus aastail 1992–2019.....	14
3 KOGUDE KUJUNEMINE	16
3.1 Esemekogu.....	17
3.2 Paberkandjatel dokumendikogu ja muud materjalid.....	17
3.3 Fotokogu, fotoalbumid ja negatiivid.....	18
3.4 Digitaalne materjal.....	19
3.5 Ettevõtte praeguste ja endiste töötajate mälestused	19
4 KOGUS OLEVATE ESEMETE KAARDISTAMINE	20
5 ETTEVÕTTE AINES EESTI MÄLUASUTUSTES.....	26
5.1 Ettevõtte aines Eesti muuseumides.....	26
5.2 Ettevõtte aines Rahvusarhiivis.....	30
5.3 Ettevõtte aines Eesti raamatukogudes.....	32
6 KULTUURIPÄRAND TEISTES ERAETTEVÕTETES.....	33
7 UURIMISTÖÖ TULEMUSED JA ARUTELU	35
7.1 Uurimistöö tulemused.....	35

7.2	Arutelu	38
7.3	Järeldused ja ettepanekud	40
	KOKKUVÕTE	42
	SUMMARY	45
	KASUTATUD ALLIKAD	49
	LISAD	53
	Lisa 1. HANZA Mechanics Tartu AS ajaloolised nimetused.....	53
	Lisa 2. HMT toodangu näidised ajavahemikus 1907–1940	54
	Lisa 3. Tartu Telefonivabrik AS natsionaliseerimise Kask nr 1	55
	Lisa 4. HMT nõukogudeaegse toodangu näidised 1940–1991	56
	Lisa 5. Tehase direktorid 1907–2019	57
	Lisa 6. Vaated HMT esemete kogule arhiivis.....	58
	Lisa 7. Arhivaalide üleandmis-vastuvõtmisakt.....	59

SISSEJUHATUS

2018. aasta oli Euroopa kultuuripärandi aasta. Eestis on kultuuripärandi aasta raames räägitud siinsest kultuuripärandist ja püütud leida seoseid ning kokkupuutepunkte Euroopa kultuuriruumiga (Euroopa kultuuripärandiaasta, 2018). Sellest ajendatuna uurin kultuuripärandi säilitamist eraettevõttes, millel on rohkem kui sajandivanune side Euroopaga ja Venemaaga nii oma toodanguga kui ka erinevatel aegadel vahetunud omanike kaudu ning sarnane ajalugu Eestiga. Teema uurimiseks on andnud mõtteid ka Eesti 100 raames korraldatud erinevad ajalooteemalised üritused ja ülevaated möödunust.

Kultuuripärandi teke eraettevõttes pakub mulle huvi, kuna töötasin kaheksa aastat HANZA Mechanics Tartu AS-is dokumendihaldurina ning olen ettevõtte ajaloolise pärandi kogumise, eksponeerimise ja säilitamise probleemidega kokku puutunud seoses tööülesannetega.

Kultuuripärandi termini mõistmiseks toon välja definitsioonid, mille on andnud Eesti Keele Instituudi ja Euroopa kultuuripärandiaasta koduleheküljel.

Kultuuripärand – varasematest aegadest pärinev kultuurivara (EKI, i.a).

Euroopa kultuuripärandiaasta koduleheküljel on kultuuripärand oma olemuselt jagatud kolmeks ja lahti mõtestatud järgmiselt (Euroopa kultuuripärandiaasta, 2018):

- Vaimne kultuuripärand – aegade jooksul edasiantud teadmised, oskused, kombed ja tavad, mis toimivad ka kaasajal. Vaimne pärand on oluline osa meie kõigi elust ja see muutub koos inimeste ja oludega.
- Aineeline kultuuripärand – esemed ja objektid möödunud aegadest ja teistest kultuuridest, mida on olnud võimalik koguda. Need võivad olla kõikvõimalikud inimese loodud või inimese ja looduse koosmõjus tekkinud esemed ja paigad, millel on aja- ja kultuurilooline või esteetiline väärtus. Aineeline kultuuripärand on taastumatu ressurss.
- Digitaalne kultuuripärand – digitaalne kultuuripärand jaguneb kaheks — digitaalselt sündinud aines ja digiteeritud kultuuripärand. Digitaliseeruvus ühiskonnas sünnib ja levib üha suurem osa kultuurist digitaalselt, mis tekitab probleeme ja küsimusi selle säilitamisel.

Uurimisteemat käsitledes pööran tähelepanu eraettevõtte tegevuse käigus tekkinud ajaloolisele materjalile ja sellele, mida ettevõtte tegevusest on peetud oluliseks säilitada. Uurin, millest koosneb tekkinud pärand ning mis on olnud selle kogumispõhimõteteks.

Ettevõtte, mille näitel lõputöö koostas, on Rootsi tööstuskontserni HANZA Group AB koosseisu kuuluv metallitööstusettevõtte HANZA Mechanics Tartu AS (edaspidi HMT). Selle nimetuse all on ettevõtte tegutsenud alates 2012. aastast. Ettevõtte on asutatud 1907. aastal ja kandnud asutamisest alates 11 nimetust.

Kultuuripärandi teke eraettevõttes on mitmetahuline probleem, sest ühest küljest ei eeldata oma põhitegevuses, et tegemist on tulevase kultuuripärandiga, teisest küljest, kui aegade jooksul on ettevõtte ajaloost peetud säilitamisväärseks mõningaid tooteid või materjale, siis tekivad küsimused selle tähendusest, kirjeldamisest, säilitamisest.

Teema kultuuripärandi teke eraettevõttes teeb oluliseks see, et pika tegutsemisaja jooksul on kogutud ja tegevuse käigus tekkinud hulga ettevõtte ajaloost pärit materjale esemete, dokumentide ja fotode näol. Kas selle kogumine, säilitamine ja avalikkusele kättesaadavaks tegemine on oluline?

Rohkem kui sajandivanused tööstusettevõtted on oma ajalooga osa Eesti kultuuripärandist ning ajaloost üle elanud sarnaseid katsumusi nagu Eesti Vabariik, lisaks sellele annavad need ettevõtted ülevaate Eesti tööstusajaloost.

Lõputöö tugineb minu eelnevalt koostatud seminaritööle „Kultuuripärand eraettevõttes HANZA Mechanics Tartu AS“ (Ivanainen, 2019).

Lõputöös uurin tööstusettevõtte tegevusest säilinud esemelist materjali ning küsin, kas tegemist on kultuuriväärtuste seisukohast olulise materjaliga, mis annab meile informatsiooni möödunust ning kas see vajaks eraldi säilitamist muuseumis.

Uurimistöö käigus on koostatud projekt, kus on kaardistatud HMT-ga seotud pärandi hetkeolukord, kirjeldan kogusid ja selgitan seadusandlikku ruumi erakogude jaoks.

Andmete kogumise meetoditeks on vaatlus (Tartu Linnamuuseumis, HMT arhiivis), otsingud andmebaasides (MuIS, VAU, DIGAR, ESTER), kirjavahetus muuseumidega, tööstusettevõttega. Allikadena kasutan HMT tootekatalooge, ajalookirjeldusi, Rahvusrarhiivi materjale, käsikirju, ajaleheartikleid, fotosid, videomaterjale, muuseumide kodulehekülgi, jm allikaid.

Käesolev lõputöö koosneb sissejuhatusest, 7 peatükist, kokkuvõttest, kasutatud allikate loetelust ning lisadena on toodud teemat selgitavad ja näitlikustavad materjalid.

Esimene peatükk annab ülevaate uurimisprobleemist ja uurimisküsimustest, töö tegemise protsessist ja allikatest, mida uurimistöös on kasutatud.

Teises peatükis on ülevaade ettevõtte ajaloost ja tegevusest, mis annab taustainformatsiooni säilinud materjalidele ja aimu, millisesse ajajärku mingi ese kuulub.

Kolmandas peatükis uurin HMT kogu kujunemist ja kirjeldan seda tulenevalt materjali säilitamistingimustest ja omadustest kategooriate kaupa.

Neljandas peatükis on tabel kaardistatud kogust, mis annab ülevaate käesoleval ajal ettevõttes säilitatavast ainesest.

Viiendas peatükis uurin, millised ettevõttega seotud esemed on olemas meie mäluasutustes ja milliseid esemeid on vähe või pole üldse. Vaatlen põhjuseid, miks osa esemeid pole muuseumide kogudesse jõudnud? Samuti on välja toodud muuseumid, kus ettevõtte tootenäidised ja muu materjal võiksid kogudes olemas olla, lähtudes muuseumide kogumispõhimõtetest.

Kuuendas peatükis on vaadeldud kahe pika ajalooga eraettevõtte kollektsioone, kuidas neid on eksponeeritud ja kaasatud ettevõtetate tänastesse tegemistesse.

Seitsmes peatükk hõlmab endas uurimistöö tulemusi, arutelu, järeldusi ning ettepanekuid.

Koostatud lõputöö annab ülevaate, milline on HMT pikaajalise tegutsemise jooksul tekkinud kultuuripärand, miks on vaja seda säilitada ning kuidas teha kogutud ja säilitatud informatsioon kättesaadavaks huvilistele.

1 UURIMISPROBLEEM

Lõputöös käsitletud uurimisprobleem on – kas ja kuidas eraettevõtte tegevuse jäädvustamisest tekkinud kogu võiks olla osa tööstusajaloo kultuuripärandist?

Õiguslikult on tööstuspärandi kaitses reguleeritud just see osa, mis puudutab tööstushoonete säilitamist ja restaureerimist. Seda reguleerivad Muinsuskaitse seadus (MuKS, 2019) ja mitmed muinsuskaitseaduse rakendusaktid.

Hea ülevaate olukorrast annab Henry Kuningas (2016), Eesti Kunstiakadeemia doktorant, kes on uurinud 1950. ja 1960. aastate Eesti tööstuspärandit ja tunneb oma artiklis, „Kas tööstuspärandit tuleks restaureerida või rekonstrueerida?“, muret tööstushoonete- ja kompleksite pärast ning toob näiteid, kuidas on oskuslikult suudetud teha korda ja eksponeerida rida objekte. Kuningas (2016) toob esile Soomet, kus suhtutakse alalhoidlikult oma tööstuspärandisse, seda just tööstushoonete osas, tuues põhjendusena, et tööstus on olnud soomlaste jaoks heaoluühiskonna üheks alustalaks.

Soomes on ka hästi korraldatud muuseumide ühine kogumisvõrgustik TAKO, mis põhineb seitsmel temaatilisel tööühmal, millest üks tegeleb tootmist, teenuseid ja tööelu puudutava ainese kogumise ning jäädvustamisega (TAKO, i.a).

Kuningas (2016) pöörab tähelepanu tendentsile, kus paljud muinsuskaitse registris olevad hooned on restaureeritud, rekonstrueeritud ja avatud kultuuri- ja vabaajakeskustena (nt Tallinnas asuv Rotermanni kvartal). Samas toob ta näiteid, et korrastatakse ja taastatakse ka neid hooneid, mis ei ole kaitse all, näiteks 2015. aastal avatud Kohtla Kaevanduspargi rikastusvabrik, mis on üks oluline osa kaevanduskompleksist (Kuningas, 2016).

Uurimisprobleemi lahendamisel soovin pöörata tähelepanu vähem kajastatud teemale ehk tööstuspärandi sellele osale, mida tööstushoonetes toodeti, kuidas see osa on säilinud ning selle info kättesaadavaks tegemist huvilistele. Eraalgatuslike näiteid selles osas on, nagu Tartu Õlletehase A. Le Coq muuseum, Orkla Eesti AS ekspositsioon, Saku Õlletehase õllemuuseum jt.

Uurimisprobleemi püüan lahendada tootmisettevõtte näitel, millel on pikem kui sajandivanune ajalugu. HMT tegutsemisajal on toodanguks olnud nii rahvatarbekaubad kui ka erilahendused (nt

lennundusdetailid) ning tänapäeval erinevate allhangetena detailide ja seadmete tootmine. Tänu ajaloo huvilistele töötajatele, on kogutud ja säilitatud erinevate tegevusperioodide tootenäidiseid ja teisi ettevõtte tegevust kajastavaid materjale, mis tänapäeval moodustavad kogu, mida võib samas nimetada ka üheks osaks Eesti tööstusajaloo pärandist.

Oma uurimistöös otsin vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- Millised HMT esemed on säilinud ja kuidas need on kogutud?
- Millised ettevõtte kogus olevatest tootenäidistest ja materjalidest on olemas Eesti mäluasutustes?
- Millised on olnud kogu tekkimist soodustavad ja takistavad tegurid ning millised on vajadused ja tühimikud HMT tegevuse kirjeldamisel pärandi kontekstis?
- Kuidas edaspidi toimida, et kogu säiliks ja laiemale üldsusele oleks sellele juurdepääs?
- Millised on teiste vanemate ettevõtete kogemused, kellel on ajalugu käsitlev kogu olemas?

Uurimisküsimustele vastuste leidmisel kasutasin järgmisi allikaid ja materjale ning viisin läbi uurimistegevusi:

- HMT kogu kaardistamine;
- infootsing elektroonilistest andmebaasidest: Eesti Muuseumide Veebivärv (MuIS), Rahvusarhiivi virtuaalne uurimissaal (VAU) ja sealsed infosüsteemid, Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivis DIGAR talletatud väljaanded, raamatukogude e-kataloog ESTER;
- infootsing muuseumide kodulehtedelt, kus tutvusin kogumispõhimõtetega, et saada teada, millisesse muuseumi kogusse ettevõtte kollektsioonis olevad esemed kõige paremini sobivad;
- Tartu Linnamuuseumi külastus 5.12.18 ja sealse ajaloolise kogu vaatlus, et võrrelda MuIS-ist saadud andmeid muuseumi koguga;
- infootsing Orkla Eesti AS ja A. Le Coq AS kodulehekülgedelt;
- kirjavahetus MTÜ Eesti Ringhäälingumuuseumi, SA Eesti Lennundusmuuseumi ja Orkla Eesti AS töötajatega andmete täpsustamiseks.

Uurimuse praktilisel teostamisel olen eeskujult võtnud Eesti Muinsuskaitse Seltsi poolt 2018. aastal valminud uuringu „Eesti sõjaajaloolise arhitektuuripärandi kaardistamine ja kasutusvõimaluste analüüs. 19. ja 20. sajand“ lõpparuande, milles on vaatluse all erinevatest aegadest pärit sõjaajalooline arhitektuuripärand (edaspidi militaarpärand) ja selle säilimine (Eesti Muinsuskaitse

Selts, 2018). Kuigi eelpool mainitud uuringu lõpparuandes on käsitletud militaarobjekte, kasutasin seda oma töös kaardistuste tegemiseks näitena, mida täiendasin teiste meetoditega.

Uurimistöös on vajalik ettevõtte ajaloo tutvustamine, millest tingituna on ainese kogumisega tegelema hakatud. Ajalooline ülevaade annab aimu, millisesse perioodi mingi ese kuulub ja samuti taustainformatsiooni.

Ettevõtte ajaloo kirjeldamisel kasutan allikatena Rahvusarhiivi ja Tartu Linnamuuseumi materjale; Tartu Kõrgema Kunstikooli tudengi Karel Kadalipu (2013) poolt tehtud uurimustööd „Tartu Telefonivabriku lugu“; Riigi Teataja väljaandeid; HMT arhiivis olevaid materjale; ajakirjanduses ilmunud artikleid; ERR-i videoarhiivis olevat Mati Talviku (2013) juhitud saadet Ajavaod: Ärimehed osa – Telefonid Tartust.

Ettevõtte käsutuses oleva ajaloost pärit ainese kujunemine annab ülevaate, missugust liiki kogud on olemas ning kuidas need on tekkinud. Uurimuses kaardistan kogu ning kirjeldan, millistest esemetest see koosneb. Ülevaate esitan tabelina.

Kogu kaardistamisel on kasutatud allikatena ettevõtte omandis olevat eksponaatide registreerimise raamatut „Tehase muuseumi eksponaatide nimekiri“, mis pärineb 1994. aastast, Rahvusarhiivis asuvaid 1969. aastal koostatud ülevaadet Tartu Kontrollaparatuuri Tehase ajaloost (EAA.T–126.1.913), kus on kirjeldatud ka selle aja toodangut ning ettevõtte 1971. aastast pärit toodangu kataloogi fotodega (EAA.T–126.1.893).

Peale kogu kaardistamist uurin, milline aines on olemas Eesti mäluasutustes ja mida pole ning mis on selle põhjuseks.

Ettevõtte ajaloos on olnud periood (1945–1992), kus ettevõtte põhilist toodangut ei jäänud Eestisse ning väljaspool asutust ei teatudki täpselt, mida toodeti. Tegemist oli nõ salastatud ettevõttega, mis tegeles lennunduse jaoks mõõteriistade ja detailide tootmisega ning allus Moskvas asuvalle NSVL Lennukitööstuse ministeeriumile. Sellest tulenevalt võib olla vähetõenäoline, et selle perioodi lennundusega seotud esemeid meie mäluasutustes eriti leidub, küll võib aga leiduda tarbekaubaks mõeldud tooteid elanikkonnale.

Uurimistöö järgnevad osad annavad ettevõtte ülevaate ning vastuse uurimisprobleemile – kas ja kuidas ühe eraettevõtte tegevuse jäädvustamisest tekkinud kogu võiks olla osa meie tööstusajaloo kultuuripärandist.

2 HANZA MECHANICS TARTU AS AJALOOLINE ÜLEVAADE

HANZA Mechanics Tartu AS ajalooline ülevaade kajastab lühidalt ettevõtte asutamist ja tegutsemist kuni tänaseni. Ettevõtte on asutatud 1907. aastal ja kandnud asutamisest alates 11 nimetust, mis on välja toodud Lisas 1.

Ajalooline ülevaade aitab mõista konteksti nende toodete osas, mis on tänapäeval kogus hoiul ehk milline toode kuhu ajajärku kuulub. Samuti saab ülevaate, kuidas mõjutasid ajaloolised sündmused ettevõtte käekäiku ja majanduslikku arengut.

Olen ajaloolise ülevaate jaganud kolmeks perioodiks: 1907–1940, 1940–1992 ja 1992–2018. Nendele perioodidele on iseloomulikud sarnased näitajad – muutused riigikord, ettevõtte omanikud ja toodang.

Ajaloolise ülevaate koostamisel on kasutatud Rahvusarhiivis olevaid Tartu Kontrollaparatuuri Tehase (EAA.V-341) ja RAS Tarkon (EAA.T-1126) fondide materjale, HMT arhiivis asuvaid materjale, Riigi Teatajat, ajakirjanduses ilmunud artikleid, ERR videoarhiivi salvestust jt allikaid.

2.1 Ettevõtte asutamine ja tegevus 1907–1940

Ettevõtte sai alguse 1907. aasta augustis, kui eestlasest ärimees Paul Mullikas tuli Peterburist Eestisse ja asutas Tartus Puiestee tänaval äri nimega Edison & Co. Sellest kirjutab Päevaleht 1907. aastal 11. novembril, rubriigis „Wene riigist. Kodumaalt. Tartust“ (Päevaleht, 1907). Vastloodud ettevõttes hakati tootma telefoniaparaate ja juba kolme kuuga töötas tehases 60 töölisi ning ettevõtet ootas helge tulevik (Päevaleht, 1907).

Paul Mullikas oli eelnevalt töötanud Peterburis Ericssoni telefonivabrikus. Ettevõtte alustas tegevust, kuid üsna pea andsid äri teised osanikud, W. Werner, F. Scheber ja A. Kohl, ajalehes Elu 31. detsembril 1907 teada, et asutaja Paul Mullikas on põgenenud Saksamaale ja vabrikul selle härraga enam tegemist pole (Elu, 1907). Põgenemise põhjuseks toodi teates välja, et uue ettevõtte asutamiseks oli P. Mullikas Ericssoni Peterburi tehasest kõrvale pannud telefonide koostisosasid, mis politsei poolt läbiotsimise käigus leiti ja ära võeti (Elu, 1907).

Peale Paul Mullika põgenemist, otsisid kaasomanikud edasiseks tegutsemiseks lisakapitali.

Tartu Telefonivabriku (edaspidi TTV) lühiajaloos (Tartu Telefonivabriku..., i. a) on märgitud, et lisakapital leiti Tartu ettevõtjatelt, kelleks olid ärimehed Lell, Rüütli, Kangro, Fischmann, ning telefonide tootmine jätkus. 1912. aastal muudeti ettevõtte aktsiaseltsiks, kinnitati põhikiri ja uueks nimeks sai AS Jurjevi Telefonivabrik. Toodangu sortimendis olid telefonid, keskjaamad ja erinevad telefonitarvikuid (Tartu Telefonivabriku..., i. a).

Suurim toodangu tellija oli Venemaa. Nii kirjutab Tallinna Teataja 1912. aasta 27. veebruaril rubriigis „Tööstus ja kaubandus“, et Tartu Telefonivabriku aktsiaselts on saanud suure tellimuse telefonidele Peterburi linnalt (Tallinna Teataja, 1912).

Ajaloolised sündmused, nagu 1917. aasta revolutsioon Venemaal ja segased ajad Eestis, panid ettevõtte keerulisse olukorda. Tellimused Venemaalt lõppesid ja toodang jäi lattu seisma, mis hiljem kulus ära Eesti Kaitsevägele (Talvik ja Kangur, 2013). 1919. aastal toimunud enamlaste rünnaku käigus tehasele, tagandati juhtivtöötajad ja tehas rüüstati kuid tööpingid jäid alles ja mõne aja pärast tootmine jätkus (Talvik ja Kangur, 2013). Kuna Venemaaga kaubavahetus katkes, hakati otsima uusi turgusid, laiendama sortimenti ning 1924. a tehti algust raadioaparaatide tootmisega (Talvik ja Kangur, 2013). Koos raadiote levikuga Eestis, hakkasid ilmuma raadioalased ajakirjad ja raadioleht ning suuremates päevalehtedes raadio saatekavad (Talvik ja Kangur, 2013).

TTV lühiajaloos (Tartu Telefonivabriku..., i.a) kirjutatakse, et 1921. aastast alates juhtis tehast August Kõva, kellel olid suured kogemused aastatepikkusest Peterburi telefonivabrikus insenerina töötamisest. Tehases tehti ümberkorraldusi, uuendati sisseseadet ja laiendati eksporditurgu, telefone eksporditi Soome, Leetu, Türki jm (Tartu Telefonivabriku..., i.a).

Tartu Telefonivabrik polnud ainus telefonide ja raadiote tootja lähiriikide seas. Konkurents oli tihe. Selleks, et nendes tingimustes ellu jääda, tuli laiendada sortimenti ja kaasata lisakapitali.

Nii kirjutab Majanduselu, Eesti kaubandus-tööstuslik nädalaleht 1928. aastal artiklis „Rootsi kapital tungib Eestisse“, kuidas Ericssoni firma on omandanud suurema osaluse ühest paremast Eesti ettevõttest, Tartus asuvast Telefonivabrikust ning selle osaluse omandamisega saanud enda valdusesse Soome turul peaaegu monopolset seisu omava konkurendi. Kuigi ettevõttes oli tolle aja kohta kaasaegne sisseseade, lubasid uued omanikud muudatusi teha ka tootmises. (Majanduselu, 1928).

Ericssoniga olid juba eelnevalt suhted olemas, kuna tootmises kasutati sellest firmast ostetud koostedetaile. Lisaks telefonidele hakati 1924. aastal tootma raadiovastuvõtjaid (Tartu Telefonivabriku..., i.a).

1930. aastal sai ettevõtte ametlikuks nimeks AS Tartu Telefonivabrik. Toodangu nimele lisati „Ericsson“ lisaks, kaubamärgina kasutati lühendit TTV (Tartu Telefonivabriku..., i.a).

Uurimistöö Lisa 2 annab väikese ülevaate telefonide ja raadiote näidistest HMT arhiivis, mida ajavahemikus 1907–1940 TTV-s toodeti.

Ajalehes Nool 1931. aastal ilmunud artiklis „Töötava Tartu pale“ kirjeldatakse, et Tartu Telefonivabrikul on tootmistegevuseks kõik vajalikud jaoskonnad olemas, nagu mehaanika, lukksepa, stantsimise, treimise, poleerimise, nikeldamise, tisleri, maalri ja lakeerimise, montaaži, nõöride valmistamise ja traadi keeramise jaoskonnad, mis on moodsalt sisse seatud ja varustatud uuemate masinatega ning võimelised kõiksugu töid tegema (Nool, 1931).

Oma toodangu reklaamimisega ja uute turgude leidmiseks osaleti messidel ja näitustel nii kodu- kui ka välismaal. Aktiivset reklaamitööd tehti ajakirjanduses. Sellest, et Tartu Telefonivabrikul hästi läks, annavad tunnistust näitustel saadud auhinnad. Ajalehes Waba Maa kirjutatakse 1938. aastal artiklis „Eesti telefonitööstuse arengust“, et Tartu Telefonivabriku tooted on saanud rohkem kui 25 kõrgemat auhinda nii sise- kui ka välismaal (Waba Maa, 1938). Londoni näitusel 1932. ja Brüsseli maailmanäitusel 1935. aastal Grand Prix ning suure kuldauraha (Waba Maa, 1938).

Postimees kirjeldab oma 1937. aasta 7. veebruari artiklis „Hariduslinna tööstus varustab maailmaturgu“, kuidas Tartu Telefonivabriku toodangust läheb 75% välismaale ja pikemaajaliselt eksporditakse Hiinasse, Türgi, Soome, Leetu, Ameerikasse jm. Raadioaparaate toodetakse aastas keskmiselt 2000 tk, aga varuks neid eriti ei toodeta, kuna igal aastal lisanduvad uued mudelid (Postimees, 1937). Pidevalt leiab tehases tööd 176 inimest ja töölisi oleks rohkem vaja, aga tunda annab oskustööliste puudus (Postimees, 1937).

Raadioaparaatide nimetused, mida toodeti olid: „Kontsert-Super“, „AGU-2“, „AGU-3“, „Progress“, „Rahvaaparaat“, „Universaal“, „Meloodia“ jt (Raadiotuba, i.a).

Ettevõtte oli edukas ning see andis võimaluse arenguks, millest annab tunnistust 1939. aastal Välis-Eesti almanahhis nr 11/12 reklaamtutvustus, kus on ära loetletud selle aja TTV osakonnad ja teenused (Välis-Eesti, 1939: 55):

- telefoniosakond: laua-, seina- ja kandetelefonid, telefoniosad ja tarbed;
- keskjaamaosakond: automaat- ja käsitelefonikommutaatoreid ja nende osad;

- raadioosakond: universaal-, vahelduvvoolu- ja patareivastuvõtjad, raadioosad;
- automaat- ja peenmehaanikaosakond: kasseerimisautomaadid, mänguautomaadid, kruvid, mutrid, stantsartiklid, telefoni- ja kommutaatoritarbed, trafoplekid jne;
- kunstvaigupressimise osakond: bakeliitosad, raadionupud, telefoniaparaatide korpused;
- galvaniseerimisosakond: nikeldamis- ja kroomimistööd;
- tehniline büroo, telefoni- ja raadiolaboratooriumid ning mitmesugused laod;
- sise- ja välismaateenistus ja esindused;
- informatsioon, kalkulatsioonid ja kataloogid tasuta.

Tartu Telefonivabrik arenes ja tegutses edukalt kuni 1940. aastani.

2.2 Ettevõtte natsionaliseerimine 1940 ja tegevus 1992. aastani

Peale Eesti okupeerimist, TTV natsionaliseeriti 1940. aastal (Natsionaliseerimisele kuuluvad..., 1940). Sama aasta lõpus, tehase üleandmisel, vormistatud käskkirjas on näha ettevõtte uus nimi – Tehas Nr 382. Uueks direktoriks sai Ivan Lebedev. Tehase üleandmise Käsk nr 1 koopia on toodud Lisas 3 (EAA.T-1126.1.908).

1940. aasta lõpus viidi raadiote tootmine üle Tallinnas asuvasse tehasesse RET, millega lõppes ettevõttes raadiote tootmine, telefonide tootmine jätkus veel mõnda aega (Raadiotuba, i.a).

Sõjategevuse jõudmisel Tartusse 1941. aasta suvel, jäi tehases tootmine seisma. Teise Maailmasõja ajal sai Tartu palju kannatada, nii ka Tartu Telefonivabrik. Sakslased õhkisid vana vabrikahoone, seadmed viidi Saksamaale, alles jäi kolmekordne tehasehoone, mida saksa sõjavangid hiljem taastasid (Vahlberg, 2010). Praegu ettevõtte selles hoones ei tegutse.

Vastavalt NSVL Rahvakomissariaadi käskkirjale nr 647, 30.12.1944. aastast nimetati ettevõtte ümber Riiklikuks Liiduliseks Tehaseks nr 89 (EAA.T-1126.1.91).

Tartu Kontrollaparatuuri Tehase (edaspidi TKAT) 1969. aastal koostatud ajaloolises ülevaates kirjeldatakse, kuidas ettevõttesse saabusid tööle uued tippjuhid ja töölised Venemaalt (EAA.T-1126.1.913, l.10). Peale sõda oli raske leida erinevaid oskustöölisi, tööjõu voolavus oli suur. Näiteks tuuakse 1946. aastat, kui tehasesse võeti tööle 385 töölisi ja samal aastal lahkus töölt 159 töölisi (EAA.T-1126.1.913, l. 11).

1945. aastal taastati sõjas kannatada saanud tootmishoone ja 1949. aasta lõpuks oli tootmispinda juba üle 2000 m² ning töölisi umbes 500 (Laanes, i.a).

1950. aastate alguses spetsialiseeruti ümber ja lõpetati telefonide tootmine. Alustati lennukitele erinevate detailide ja mõõteriistade tootmist, mille tellimused tulid NSVL Lennukitööstuse Ministeeriumilt (Laanes, i.a). Toodanguks olid lennundusega seotud tensomeetrid ИИ-70, vibrograafid BP-1, mitmesugused magnet-elektrilised mõõteriistad, voltmeetrid, ampermeetrid (Laanes, i.a). Tuntumaks said lennukite pardasalvestid, mida rahva seas kutsuti lennukite „mustadeks kastideks“ (vt Lisa 4).

1957.–1966. aastani kandis ettevõtte nimetust Tehas p/k 32, vastavalt ENSV Ministrite Nõukogu korraldusele nr 1183/k, 21.10.1957. a (EAA.T-1126.1.914).

Aastail 1959–1963 oli ettevõtte direktoriks TPI lõpetanud insener Ivar Kallion. Ettevõttesse tuli tööle noor põlvkond Eestis väljaõppe saanud insenere (Laanes, i.a).

1966. aastal nimetati tehas vastavalt NSVL Lennukitööstuse Ministeeriumi käskkirjale nr 175cc, 30.04.1966 ümber Tartu Kontrollaparatuuri Tehas-A-1603, seda nime kandis ettevõtte kuni 1992. aastani (EAA.T-1126.1.914). TKAT-s töötas tippajal, 1980ndatel aastatel, üle 3000 töötaja (Rozental, 2018).

2.3 Ettevõtte tegevus aastail 1992–2019

Peale Eesti taasiseseisvumist läks TKAT 1991. aastal Eesti Vabariigi alluvusse (Eesti Vabariigi Ülemnõukogu..., 1991). Vastavalt Eesti Vabariigi majandusministri käskkirjadele nr 256/01.12.1992. a ja nr 801/14.12.1992. a, sai ettevõtte uueks nimeks Riiklik Aktsiaselts Tarkon (edaspidi RAS Tarkon) (EAA.T-1126.1.880). 1993. aastal sai ettevõtte direktoriks Toomas Noorem, kes juhtis seda 2002. aastani. Ettevõtte juhid asutamisest kuni tänaseni on näha Lisa 5.

1996. aastal otsustas Vabariigi Valitsus tehase erastada. Omanike ringi kaasati investor Rootsist – Hallberg Sekrom AB, eesotsas Gunnar Bergströmiga. Erastatud ettevõtte nimeks sai Aktsiaselts Tarkon (EAA.T-1126.1.880). Välisinvestori kaasamisega laienes klientide hulk, nagu Allgon, Ericsson, jt (Niitra, 1996). Toodanguks olid kaarditaksofonide tootmine ja erinevad allhanketööd.

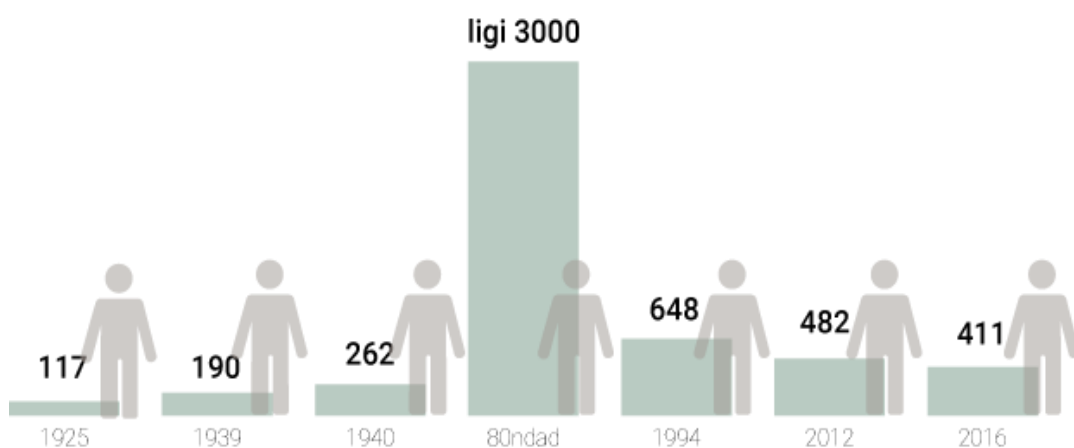
2008. aastal moodustati Rootsis HANZA Group AB, millega ühines ka AS Tarkon ning ettevõtte uueks nimeks sai Aktsiaselts HANZA Tarkon (EAA.T-1126.1.880).

2012. aastast muutus ettevõtte nimi, milleks on HANZA Mechanics Tartu AS (EAA.T-1126.1.880). HANZA Group AB tehased asuvad Eestis, Rootsis, Soomes, Poolas, Tsehhis, Hiinas ja need on spetsialiseerunud erinevatele tootmisaladele. HMT-s on praegusel ajal kasutusel järgmised tehnoloogilised protsessid (HANZA, i.a):

- lehtmaterjali töötlemine: stantsimine, painutus, keevitamine, pulbervärvimine, kooste;
- masintöötlus: freesimine, treimine, pinnakatted;
- koostetootmine.

Suuremad kliendid on Perten Instruments (teraviljaanalüsaatorid), RVM Systems (taaraautomaadid), Getinge, ABB, jt (HANZA, i.a).

Äripäev (2018) on oma artiklite sarjas „Sajandi tähtsamad ettevõtted“, teinud juttu ka eelmisel sajandil tegutsenud Tartu Telefonivabrik AS-ist. Artiklis on välja toodud ülevaatlilik skeem ettevõtte töötajate arvu kohta läbi aegade (vt Joonis 1). Jooniselt on näha, et kõige suurem oli töötajate arv nõukogude perioodil, kui töötajaid oli 3000 ringis, mil väga paljud spetsialistid ja töölised olid tehasesse tööle tulnud väljastpoolt Eestit.

Joonis 1 Töötajate arv läbi aegade (Allikas: Rozental, 2018)

Vaatamata erinevatele ajaloolistele sündmustele ja raskustele on tootmisettevõtte töö jätkunud tänaseni. Kogu ettevõtte tegevus on järjepidev ja oma töös püütakse parimal moel ära kasutada kõik kogutud tarkused ja kogemused.

Ajaloolises ülevaates kajastatud erinevate ajastute probleemid ettevõtte töös, tulevad tuttavad ette ka tänapäeval, nagu näiteks oskustöölise puudus, vajadus pidevalt tootmist täiustada, uute turgude otsimine. Paljud nähtused, protsessid ja probleemid on ajas korduvad.

3 KOGUDE KUJUNEMINE

HMT kogude kujunemisel on olnud põhimõtte, et kogutakse esemeid, mis on ettevõttega seotud alates tegutsemise algusaastatest, nagu erinevad tootenäidised, erinevad dokumendid, tegevust kajastav infomaterjal ajakirjades ja ajalehtedes, fotod jm.

Tänane kollektsioon tekkis suuresti tänu ettevõtte kunagisele arhivaarile Kalev Sikule, kes pööras tähelepanu tehasega seotud ainese kogumisele ning säilitamisele. Alates 1994. aastast hakkas ta registreerima kogus olevaid esemeid vastavas raamatus (Tehase muuseumi..., 1994). Tänu selle aja juhtkonna huviatusele ja leitud võimalustele, tekkis enamuse tänasest kollektsioonist, mis täienes ka pärast tehase erastamisprotsessi 1996. aastal (Tehase muuseumi..., 1994).

Ettevõtte kogus on erinevate aegade tootenäidised, mis on ostetud antikvariaatidest, vanavara kogujatelt või on annetatud töötajate poolt. Kogus olevad nõukogude perioodi tootenäidised on seotud lennundusega, mis jäid tehasesse peale tootmise ümberkorraldamist 1992. aastal.

Esemed on registreeritud ja kirjeldatud, millal on soetatud, kelle käest ja palju maksis (Tehase muuseumi..., 1994). Lisa 6 annab visuaalse ülevaate arhiivi kogust ja ruumist, kus esemeid tänasel päeval säilitatakse.

HMT kogu võib peale vaatlust jagada tulenevalt materjali säilitamistingimustest ja omadustest 5 kategooriasse:

- esemekogu – tootenäidised, tööriistad, mitmesugused autasud, karikad, medalid;
- arhiivimaterjal ja muud materjalid – majandustegevuse dokumendid alates 1943. aastast, mis on hoiul Rahvusarhiivis (vt Lisa 7), erinevad diplomid, auraamatud, aukirjad, ajalehed, ajakirjad, lennundusdetailide juurde kuuluvad käsiraamatud jm;
- fotokogu, albumid, negatiivid – alguspäevadest kuni tänaseni;
- digitaalne kogu – digitaalselt tekkinud dokumendid, digitaliseeritud dokumendid, fotod, mis osaliselt dubleerivad Rahvusarhiivile üle antud materjale, videosalvestused üritustest;
- mälestuste kogu – endiste ja praeguste töötajate mälestused, mis on kirja pandud paberkandjal või digitaalsed.

3.1 Esemekogu

Esemekogus on peamiselt tootenäidised, mis on valminud enne Teist maailmasõda ehk aastatel 1907–1940. Fotod selle perioodi tootenäidistest on toodud Lisas 2. Ettevõtte ajaloost on teada, et toodanguks olid siis enamuses telefonid ja raadiod, mis olid levinud ja see lihtsustas nende soetamist kogusse.

Ettevõttes toodeti ka telefonide keskjaamasid, aga kogus pole need TTV toodanguna esindatud. Olemas on teise ettevõtte toodetud keskjaam, mis on näide, kuidas telefoniside toimis.

Raadiote kollektsioonis on 13 mudelit, sh üks esimesi mudeleid – detektor vastuvõtja. Enamik raadiotest on komplekssed, st koos lampide ja akudega, mis lisab neile väärtust. Olemasolevatest raadiomudelitest on näha toimunud tootearendust. Muutusi raadiote kuju, suurus, tehnilised näitajad.

Kõik 1907–1940 perioodi tootenäidised on ostetud kogusse ajavahemikus 1994–1996 antiigiäridest „Remo“, „Gildi-antiik“ ja eraisikutelt (Tehase muuseumi..., 1994).

Peale ettevõtte natsionaliseerimist 1940. aastal, toodang muutus. Spetsialiseeruti lennukitööstuse toodetele, mis oli salastatud. Tuntuim toode oli lennukite pardasalvesti ehk „must kast“, mida toodeti 1950–1992. a (Laanes, i.a). Kümme-kond kogus olevat pardasalvestite mudelit annavad ülevaate nende arengust ja moodustavad haruldase komplekti, mille näidised on näha Lisas 4.

Nõukogude ajal toodeti ka rahvatarbekaupu. Nii olid TKAT toodanguks juurviljalõikurid, metallist küünlajalad, riivid, suveniirid jm. Paar eset on kogus olemas, nagu seinaplaat Vana Tallinn ja riivnuga. Soovi korral saaks neid tooteid kogusse soetada, sest inimestel võib neid alles olla. Ettevõtte hilisemast toodangust on näidiseks olemas ainult kaks kaarditaksofoni. Esemetest on kogus veel tehase töötajate spordivõistlustel saavutatud medalid, karikad ja muud auhinnad perioodist 1999–2018.

3.2 Paberkandjatel dokumendikogu ja muud materjalid

Enne 1940. aastat pole ettevõttes säilinud majandustegevuse dokumente. Keerulised ajaloolised sündmused, tulekahjud ning sõjaaegsed hävitustööd ei jätanud eriti midagi alles. Olemas on mõned tootekataloogid, palgaraamat, jm ettevõtte toodangut tutvustavad reklaamid ajalehtedes ja ajakirjades. Alates 1943. aastast kuni ettevõtte erastamiseni 1996, on olemas dokumentatsioon

majandustegevusest, mis on üle antud ja süstematiseerituna säilitatud Rahvusarhiivis (vt Lisa 7), kuhu on lisandunud dokumentatsiooni ja muud materjali hilisemast ajast kuni tänaseni.

Riikliku Aktsiaseltsi moodustamisel 1992. aastal ja ka hiljem, visati minema palju esemeid ja materjale, mida polnud enam tootmistegevuseks vaja. Need ei omanud sellel ajal mingit väärtust. Juhuse tõttu saadi nõ prügi hulgast kätte nõukogude aega meenutavaid dokumente, auraamatuid, mis pärinevad alates 1962. aastast. Nendes on töötajate pildid ja lühikokkuvõtte, mille eest on töötaja kiita saanud ja kellena ta ettevõttes töötas. Täna sel päeval on need materjalid ajalooliselt väärtuslikud.

Olemas on koopiad tootekataloogist tehase toodanguga aastast 1971 (EAA.T-1126.1.893) ja TKAT ajalooline ülevaade aastast 1969 (EAA.V-1126.1.913). Originaalid on üle antud Rahvusarhiivi. Paber kandjal on säilinud pardasalvestite käsiraamatud, mis moodustavad komplekti koos aparatuuriga. Hulgaliselt on tänukirju, diplomeid spordiüritustel osalemisest, ettevõtte autasustamisest, millest enamus on pärit ajavahemikust 1992–2018.

3.3 Fotokogu, fotoalbumid ja negatiivid

Ettevõtte fotokogu jäädvustab tehase ajalugu 1996. aastast kuni tänaseni. Pildistatud on tootmistsehhe, tööpinke, üritusi jm. Vähestel paber kandjal fotodel on pöördel kommentaar, kes on pildil või aastaarv. Vanemad fotod, mis olid kogusse soetatud kogumise eesmärgil ja ka osa hilisemaid, perioodist 1907–2005, anti 2018. aastal üle Rahvusarhiivile RAS Tarkon fondi EAA.T-1126. Nende hulgas ka osa fotoalbumeid. Ettevõtte infosüsteemi jäid fotodest digitaalsed koopiad. Fotod olid enamasti töötajate poolt asutusele annetatud ja antikvariaatidest ostetud. Hilisema perioodi fotod, ajavahemikus 1992–2018, on ettevõttes hoiul nii paber kandjal kui ka digitaalsena infosüsteemi koondatud.

Kogus on olemas fotonegatiivid üritustest ja nõukogudeaegsest tehnilisest dokumentatsioonist.

Ettevõttes asuvad fotoalbumid on perioodist 1992–2008. Kahjuks puuduvad ka nendel fotodel kommentaarid, millega või kellega on pildil tegemist.

3.4 Digitaalne materjal

Digitaalne kogu koosneb enamuses fotodest. Fotod on kas digitaliseeritud või juba sündmuste käigus jäädvustatud digitaalsena. Digitaliseeritud on vanu dokumente, mis anti Rahvusarhiivi. Digitaalsetel fotodel on olemas kaustad teemade kaupa koos nime ja aastaarvuga.

Tänapäeval on enamus ettevõtte tegevust kajastav dokumentatsioon digitaalne ja selle säilitamist reguleerib seadusandlus ning klientidega sõlmitud lepingud. Käesoleva aja tootenäidistest on olemas digitaalsed fotod. Esemelisel kujul tootenäidiseid hoiul pole.

Digitaalne kogu täieneb pidevalt ja see on säilitatud ettevõtte elektroonilises süsteemis.

3.5 Ettevõtte praeguste ja endiste töötajate mälestused

Ettevõttega seotud mälestused on samuti väärtuslik osa kogust. Kahjuks pole olnud aega ega otsest eesmärki neid kogemusi ja meenutusi koguda. Olemas on üksikud kokkuvõtlikud lühikirjeldused ettevõtte ajaloo kohta.

HMT teeb koostööd õpilaste ja üliõpilastega ning kogub lõputöid, mis kajastavad ettevõtte tegevust. Karel Kadalipp (Tartu Kõrgem Kunstikool) on kirjutanud lõputöö teemal „Tartu Telefonivabriku lugu“, mille üks osa kajastab ettevõtte ajalugu ja töötajate mälestusi (Kadalipp, 2013). Ettevõtte töötajad saavad nende töödega tutvuda asutuse elektroonilises sisevõrgus.

Tulevikus on ka tänased asutuse tegevusega seotud esemed ja materjalid talletamist väärt. Digitaalsete fotode osas on olemas süsteem ja koht, kus need paiknevad ning on nähtavad töötajatele, kuid esemete ja tootenäidiste osas on lugu kehvem. Tootenäidiseid pole peale 1998. aastat kollektsiooni lisandunud, kuna tegutsetakse alltöövõtjana. Omatoodangut tänapäeval pole.

Koostetootmise protsessis pannakse detailidest kokku erinevaid tooteid, mis saadetakse valmistoodanguna tellijale. Valmistoodangu näidiseid on tootmises olemas, kuid ajaloo tarbeks neid hoiustatud ei ole. Tootenäidistest on säilinud digitaalsed või paberil fotod. Kuna tegemist pole omatoodanguga, siis ei kuulu näidised ettevõtte omandisse. See asjaolu teeb toodete ajaloo tarbeks säilitamise keeruliseks. Ilmselt annaks teha selles osas kokkuleppeid, kuid siiani pole seda peetud vajalikuks.

4 KOGUS OLEVATE ESEMETE KAARDISTAMINE

HANZA Mechanics Tartu AS arhiivis olevate esemete kaardistamine annab ülevaate, mis on hetkel olemas. Kaardistatud kogu on abiks uurimisel, kas ja milline aines on HMT ajaloost olemas Eesti mäluasutustes.

Kogu visuaalne ülevaatus on teostatud 2018. aasta juunis ja septembris. Esemete kaardistamisel on abistavaks infoallikaks 1994. aastast loodud eksponaatide registreerimise raamat. Raamatus on kirjas, milliseid esemeid on soetatud, millal seda on tehtud, nende maksumus ja kuidas soetatud. Kandeid on tehtud kuni aastani 2009 (Tehase muuseumi..., 1994). Hilisemal ajal pole esemeid juurde ostetud, lisandunud on digitaalsena tekkinud aines, mis pole kantud registreerimise raamatuse, vaid asub süstematiseeritult ettevõtte infosüsteemis. Samuti on kaootiliselt antud arhiivi ettevõttele omistatud aukirju, jm auhindasid. Tootenäidiseid ei ole peale 1998. aastat enam kogusse lisandunud (Tehase muuseumi..., 1994).

Esemete kogu visuaalsel ülevaatusel oli näha erinevaid telefone, raadiod, lennundusega seotud detaile, mõõteaparaate, töövahendeid, tsiviilkaitse vahendeid. Lisaks esemetele oli mitmesuguseid ajalehti, ajakirju, tootekatalooge jm, mis on välja antud enne 1940. aastat, nõukogudeaegsed auraamatud, erinevast ajast fotosid ja negatiive.

Uurides eksponaatide registreerimise raamatut (1994), saab sissekannete põhjal ülevaate enamuse esemete päritolu kohta. Allikad, kust esemed on soetatud, saab jagada kolmeks (Tehase muuseumi..., 1994):

- antiigi- ja vanavaraärid (kpl „Vanavara“, „Gildi-antiik“, „Remo“, „Varakamber“);
- endiste töötajate poolt annetatud ettevõttega seotud esemed, fotod jm materjal;
- ettevõttes olemasolevad esemed, töövahendid, toodangunäidised, mis on üle antud kogusse, kui neid enam tööks ei kasutatud.

Olemasoleva kogu tekkimisel pole ettevõttes kogumispõhimõtet dokumentides kirjeldatud. Teada on, et peamiseks põhimõtteks oli kogumisel see, et huvitatakse esemetest ja allikatest, mis on mingitmoodi ettevõttega seotud, alates selle asutamisest 1907. aastast ja hilisem periood. Sellega võib seletada, miks on soetatud kogusse suur hulk ajalehti ja ajakirju, samuti raadiotega seonduvaid trükiseid. Ajalehtedes ja ajakirjades on avaldatud artikleid ja reklaame, mis puudutavad ettevõtte tegevust. Nendest saab aimu erinevate aegade olustikust Eestis, majanduslikust olukorrast ja poliitikast, mis on hea kontekst arusaamiseks ja mõistmiseks ettevõtte majanduslikust käekäigust.

Tabel 1 annab ülevaate esemetest, mis on olemas ettevõtte kogus. Ülevaates ei käsitleta esemete seisukorda, sest antud töös pole see eesmärgiks seatud. Tabelis 1 olevad fotod on tehtud töö autori poolt HMT arhiivis.

Tabel 1. Ettevõtte kogu esemete kaardistus

Daatum	Eseme nimetus	Märkused
1907–1950	Telefonid	
	Seinatelefon 38a	
	Seinatelefon 302/303	
	Lauatelefon TTV	
	Lauatelefon 309A	
	Telefon T-329	
	Erinevad lauatelefonid - 2 tk	
	Telefon TTV (Riigitelefon)	
	Välitelefon TTV (kaasaskantav)	
1922	Telefon TYR 329 - 2tk	
KOKKU	11 telefoni	
	TTV Telefonitarvikud ja muud tooted	
1935	Telefonitoru koos kettaga	
1940	Telefonitoru juhtmega	
	Kõrvaklapid TTV- 2 tk	
	Koolikell (elektriline)	
	Uksekell, transformaator	
KOKKU	7 eset	
	Muud telefonidega seotud esemed	
	Telefonikeskjaam (ei ole TTV toodang)	

1924–1940	Raadiod	
1925–1927	Detektor -vastuvõtja	
1926/27	Raadio Neutrodyne	
1932/33	Raadio Progress-D	
1932/33	Raadio Progress-D4	
1934/35	Raadio Rahvaaparaat 35W	
1934/35	Raadio Maailma-Super 35	
1935/36	Raadio Rahvaaparaat 35W Luxus	
1935/36	Raadio Rekord	
1938/39	Raadio Kontsert-Super	
1938/39	Raadio Maestro 2	
1938/40	Raadio AGU-2	
1938/40	Raadio AGU-3	
1940/41	Raadio Meloodia U	
KOKKU	13 raadiot	
	Erinevad raadiodetailid, raadiolambid (USA) 6 tk	
1950–1992	Lennundusaparatuur	
	Mõõteriistad (voltmeetrid, ampermeetrid, jm lennunduses kasutatavad mõõteriistad), erinevad lennundusdetailid.	
	Lennukite pardasalvestid „mustad kastid“	
KOKKU	10 pardasalvestit (6 erinevat mudelit)	
	Pardasalvestite kasutusjuhendid erinevate mudeli jaoks (vene keeles) 4 tk.	
	Muu TKAT toodang	
	Riivnuga	
	Suveniir seinaplaat „Vana Tallinn“	
	AS Tarkon toodang	
1995–1998	Kaarditaksofon (sinine näidiseksemplar)	
	Kaarditaksofon (kollane, oli ettevõttes kasutusel siseteléfonoina) Lisatud 3 kõnekaarti	
KOKKU	2 kaarditaksofoni	

1950–1992	Muud ettevõttega seotud esemed	
	Fotoaparaat „Saljut“, mis oli tehase fotolabori töövahend.	
	Erinev nõukogudeaegne tsiviilkaitse varustus (sidevahendid, indikaatorid, tuletõrjeüksuse kiivrid jm)	kaalude väiksem mudel
	Mobiiltelefon DT590 (töövahend 1990. aastate alguses)	
	Analüütilised kaalud 2 tk (suurem ja väiksem mudel).	
	Kaaluvihtide komplekt	
	Ajalehed	
1928	Uudisleht aastakäik	
1931	Uudisleht aastakäik	
1933	Uudisleht aastakäik	
1937	Raadioleht üksikud nr	
1938	Raadioleht üksikud nr	
1939	Raadioleht üksikud nr	
1940	Raadioleht nr 1-27	
1933	Postimees üksikud nr	
1940–1944	Postimees aastakäigud	
	Ajakirjad	
1926–1935	Ajakiri „Raadio“ kompl.	
1928	Ajakiri „Raadio“ aastakäik	
1930	Ajakiri „Raadio“ aastakäik	
1931	Ajakiri „Raadio“ aastakäik	
1932	Ajakiri „Raadio“ üksikud nr	
1934	Ajakiri „Raadio“ üksikud nr	
1935	Ajakiri „Raadio“ üksikud nr	
1937	Ajakiri „Raadio“ nr 4-51	
1938	Ajakiri „Raadio“ üksikud nr	
1935	Ajakiri „Raadiotehnika“	
1936	Ajakiri „Raadiotehnika“	
1936	Ajakiri „Auto“ nr 1-6	
1932	Eesti Lendur	
	Kataloogid, reklaamprospektid jm	
1913	Jurjevi Telefonivabriku tootekataloog vene keeles	
1925	Tartu Telefonivabriku tootekataloog	
1927	TTV majandusaasta aruanne Riigi Teataja	

1930	Eesti Vabariigi Telefonivõrgu abonentide nimekiri	
1931	TTV Telefoniaparaatide kataloog inglise keeles	
1932/1933	Raadiote hinnakiri	
1937	TTV Palgaraamatud 2 tk	
1939	Raadioluba	
1934, 1939	Telefonikataloogid	
1940	TTV Õhukaitsetunnistus	
1940	TTV Kümne aktsia nr 06791-06800 talong	
1929–1941	Raadiote reklaamprospektid 1929-1941	
1960–1987	TKAT auraamatud sissekannetega 3 tk ja ilma sissekanneteta (uued) 2 tk	
1969	TKAT ajalugu (koopia)	
1971	Toodangukataloog vene keeles (koopia)	
1992–2015	Erinevad spordivõistluste diplomid, aukirjad	
	Fotod	
1970–2013	Erinevad fotod ja negatiivid ettevõtte tööpinkidest, tootmisruumidest, messidel osalemisest, koosolekutest, kohtumistest, spordivõistlustest, jm üritustest.	
2013–2018	Erinevad digitaalsed fotod infosüsteemis üritustest, tootmistsehhidest, toodetest, Rahvusarhiivile üle antud fotod, mis on digiteeritud enne üleandmist.	

(Allikas: Tehase muuseumi eksponaatide nimekiri, 1994)

Kaardistatud esemete nimekirjast ilmneb, et kogus on enamus tootenäidiseid, mis on toodetud enne 1940. aastat ja selle aja trükised. Selle perioodi esemete puhul on olnud soetamisel see eelis, et neid oli ja on ka tänasel päeval eraisikutel alles ja võimalus kogusse osta. Olid ju telefonid ja raadiod mõeldud ka eraisikutele kasutamiseks. Nõukogudeaegne toodang oli mõeldud seevastu enamuses lennukitööstuse jaoks ja viidi Eestist välja. Mõned eraisikutele mõeldud rahvatarbekaubad on kogus olemas (riivnuga, suveniir seinaplaat).

Eksponaatide registreerimise raamatus (1994) on kirjas fotod TTV ajast, dokumendid, TKAT paberkandjal originaaldokumendid ja ajalookirjeldus, mis on tänaseks päevaks üle antud Rahvusarhiivile.

Kogus on hulgaliselt fotonegatiive, kus on jäädvustatud sündmused ajavahemikus 1996–2013. Osaliselt on säilinud negatiivid ka nõukogudeaegsest tehnilisest dokumentatsioonist.

Nõukogude perioodi toodangu osas on hea kollektsioon lennukite pardasalvestitest erinevate mudelite näol, millest saab hea ülevaate, kuidas on selles vallas areng toimunud. Nn „mustade

kastide“ komplekt lisab ettevõtte kogule väärtust, sest arvestades selle toodangu spetsiifikat, ei pruugi muuseumides seda laadi eksponaate olla.

Kogu kaardistamisest on näha, et viimased tootenäidised, mis kogusse lisandusid, olid kaarditaksofonid aastast 1998. Sellest ajast tänaseni on pikk periood, mille jooksul on tehases valmistatud palju erinevaid tooteid. Nende toodete kohta on jäänud jälg ainult digitaalsete fotode ja muu digitaalse info näol (juhendid ja instruktsioonid).

Paberkandjal ainese üleandmise Rahvusarhiivile tingis dokumentide, fotode jm materjali vanus ning teadmine, et Rahvusarhiiv on nende kogumisest huvitatud. Üks dokumentatsiooni üleandmise põhjusi oli ka hoiuruumi tingimused. Ruumi suurus on umbes 25 m² ja sealsed tingimused ei ole nii head, et dokumentide säilimine oleks tagatud pikemaks ajaks, kuna aeg-ajalt koguneb ruumidesse niiskus. Samavõrd tähtis põhjus kui hoiutingimused, on ka see, et kollektsioon on ettevõtte tootmishoones ja huvilised ei pääse sellele ajaloolisele informatsioonile ligi. Andes paberdokumendid ja fotod originaalidena Rahvusarhiivile, on osale informatsioonile ajaloohuvilistel juurdepääs olemas.

5 ETTEVÕTTE AINES EESTI MÄLUASUTUSTES

HANZA Mechanics Tartu AS ajalugu käsitleva kollektsiooni erilisuse või ka unikaalsuse väljaselgitamiseks uurisin ettevõtte ainese olemasolu Eesti muuseumides, Rahvusrhiivis ja raamatukogudes. Uurimisel on abiks eelnevalt kaardistatud HMT kogu, mis annab ülevaate, milline materjal on kogus olemas ja millistest tegutsemisperioodidest.

Peatükis annan ülevaate, millisest HMT ajaloost pärinevad esemed ja materjalid on Eesti mäluasutustes olemas ja milliseid pole. Saadud ülevaate põhjal saab teha kokkuvõtte.

Uurimistöös pole eesmärgiks välja selgitada mäluasutustes oleva HMT ajalugu puudutava ainese täpset arvulist näitajat. Näiteks MuIS ei anna seda võimalust, kuna paljudel juhtudel pole leitud kirje juures fotot ja puudub kommentaar, kus ja kelle poolt on ese toodetud. Tähelepanu on pööratud rohkem HMT erinevatel ajaetappidel valmistatud toodangu ja muu ainese olemasolule mäluasutustes.

5.1 Ettevõtte aines Eesti muuseumides

Eesti muuseumide kogude kohta sain informatsiooni kogumispõhimõtetest, vaatluseks kasutasin Eesti Muuseumide Veebivärvast MuIS, muuseumide kodulehekülgi. Uurimuse läbiviimisel oli abiks Tartu Linnamuuseumis (edaspidi TM) 5.12.2018 tehtud ajaloolise kogu visuaalne vaatlus.

Kirjavahetus Türi Ringhäälingumuuseumiga ja Eesti Lennundusmuuseumiga, aitas täpsustada nende muuseumide kogus olevate HMT-d puudutavate esemete andmeid.

Muuseumide kogudes olevate tootenäidiste jm ainese olemasolu väljaselgitamiseks kasutasin esmalt Eesti Muuseumide Veebivärvast MuIS. Detailsel otsingul sisestasin esemete leidmiseks erinevaid otsingusõnu:

- Otsingusõnadeks ettevõtte erinevate nimetuste variandid:
Edisson-Kompagne, Jurjevi Telefonivabrik, AS Tartu Telefonivabrik, Tehas nr 382, Riiklik Liiduline tehas nr 89, Tehas pk 32, Tartu Kontrollaparatuuri Tehas, Riiklik Aktsiaselts Tarkon, AS Tarkon, AS HANZA Tarkon, HANZA Mechanics Tartu AS.

- Otsingusõnadeks toodete nimetuste variandid:

Raadio, raadioosad, telefon, telefonidetailid, kaarditaksofon, taksofon, raadiokataloogid, kataloogid, lennukidetailid, lennundusaparatuur, mustad kastid, pardasalvestid, postkast, mõõteriistad, lennunduse mõõteriistad, lennukid jm.

Ettevõtete nimetused sisestasin nii täisnimena kui ka lühendite variante, nagu Tartu Telefonivabrik – TTV või postkast 32, postkast 89, Tartu Kontrollaparatuuri Tehas – TKAT, Tarkon, HANZA Mechanics Tartu – HMT. Ühes variandis oli olemas AS või RAS, teises jätsin need ära.

Otsingusõnadele esemete järgi lisasin variandi, kus oli lisatud ettevõtte nimetus näiteks TTV raadio, TKAT must kast jne. Otsingusõnadel kasutasin nii ainsuse kui ka mitmuse vormi.

Otsingutulemustest selgus, et HMT ajalooga seotud esemeid on paljudes Eesti muuseumides. Enamuses neis on olemas erinevad telefonid, raadiod, fotod, kataloogid jm, mis on pärit ajavahemikust 1907–1940. Selle perioodi esemeid on kõige arvukamalt muuseumide kogudes esindatud ja need on sarnased HMT kogus olevate esemetega.

Näitena tooksin tulemused, mis on saadud MuIS-is otsingusõnaga „Tartu Telefonivabrik“, teostatud 30.04.2019.

Tulemusi oli 24 ja muuseume 7, kus esemed olid olemas (MuIS, i.a):

- Eesti Ajaloomuuseum – lauatelefonid 2 tk, välitelefone 2 tk;
- Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum – lauatelefon, mikrofonikapsel 1929;
- Hiiumaa Muuseumid – telefon;
- Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid – 1 telefon, 2 seinatelefoni, raadio „Viola“ 1930. a ja brošüür 1925. aasta tootekataloog;
- Saaremaa Muuseum – 2 lauatelefoni ja telefon (kirjelduses puudub eristus kas laua- või seinatelefon), seinatelefon;
- Tartu Linnamuuseum – 2 seinatelefoni, tõend tasustamise kohta 1936. a, foto TTV hoone, foto TTV montaažiruum 1923.a, foto TTV tootmisjaoskond 1923. a, TTV jõulukaart;
- Viljandi Muuseumi raamatukogus on TTV Raadiote hinnakiri jaan. – sept. 1927. a.

Sisestades otsingusõna „telefonivabrik“, lisandus eelpool leitud 2 diaposiitivi Tartu Telefonivabrikust, mis on TM arhiivimaterjalide kogus (MuIS, i.a).

Püüdsin leida toodangunäidiseid nõukogude perioodi kohta. Otsingusõnaga „postkast 32“, tuli 2 tulemust – TM kogus on tehase endise töötaja Jüri Vahlbergi käsikiri tehase ajaloost ja foto komsomoliorganisatsiooni koosolekust, sama käsikiri tuli ainukesena välja ka otsingusõnaga

„postkast 89“ (MuIS, i.a). Samas muuseumis on olemas „ Üle jõe“ projekti raames ettevõtte kunagise töötaja, Kalev Sikuga tehtud intervjuu litereering (MuIS, i.a). Leidus erinevaid fotosid. Nõukogudeaegset ainet ettevõtte kohta leidis Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. Need olid fotod Tartu Kontrollaparatuuri Tehasest ja tehtud fotograaf Harry Duglase poolt erinevatel aegadel (MuIS, i.a).

Sisestas 1971. aasta tootekataloogis toodud rahvatarbekaupade nimetused MuIS-i ja leidsin kaks toodet, millel olev foto langes kokku kataloogis oleva pildiga. Need olid otsingusõnaga „ riiv“ leitud universaalne nuga-riiv, mis on olemas Narva muuseumis ja otsingusõnaga „riivide komplekt“ leitud vaste, mis on Eesti Rahva Muuseumis (MuIS, i.a). Selgituses ei ole välja toodud, kes on esemete tootja, aga fotodel olevad esemed on väga sarnased kataloogis toodud tootenäidistega.

Otsingusõnaga „Tarkon“ oli tulemusi üks – Eesti Rahva Muuseumi kogus Maido Selgimäe film „Metallifirma Tarkon“ (MuIS, i.a).

Tähtis projekt ettevõtte ajaloos oli kaarditaksofonide tootmine 1995–1998. a. Kasutades otsingusõnu „kaarditaksofon“ ja „taksofon“ selgus, et AS Tarkon (ettevõtte nimi sellel perioodil) toode on esindatud mitmes muuseumis, näiteks Narva Muuseumis, Virumaa Muuseumis, Saaremaa Muuseumis jt. Tartu Linnamuuseumil, kus see olla võiks, kaarditaksofon puudub (MuIS, i.a). Taksofone tootis kunagi ka Tartu Telefonivabrik, mille näidis on olemas Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA kogus (MuIS, i.a).

Otsingust ilmnas, et küllaltki palju on HMT ajaloost pärinevaid esemeid Tartu Linnamuuseumis. Andmete täpsustamiseks, kontakteerusin TM ajaloolise kogu teadur-koguhoidja Aime Kärneriga, kelle lahkkel loal külastasime muuseumi ajaloolise kogu hoidlat, et näha, millised ettevõttega seotud esemed seal olemas on. Selgus, et kogus on Tartu Telefonivabriku 12 erinevat telefoni, telefonidetailid, 6 raadiot ja raadiotarvikud. Osa telefonidest on eksponeeritud igapäevaselt Tartu Linnamuuseumi filiaalides. Visuaalsel vaatlusel selgus, et muuseumil ei ole HMT ajaloost pärinevaid nõukogudeaegseid toodangunäidiseid, küll aga ollakse nendest huvitatud, sest Tartu Telefonivabrik ei lõpetanud oma tegevust, vaid ajapikku muutusid ettevõtte omanikud, omandivorm ja nimetused ning ettevõtte tegutses tänaseni.

Tartu Linnamuuseumis oleva HMT ainese olemasolu on seletatav ka selle muuseumi kogumispõhimõtetega, kus on kirjas, et kogutakse Tartu linna ajalooga ja linnamuuseumi filiaalide teemaga seotud materjale, mille alla kuulub ka tööstus ja ettevõtlus (Tartu Linnamuuseumi..., 2014). Sellest põhimõttest lähtuvalt sobiks HMT esemeline kogu ideaalselt TM muuseumivara

hulka. Nagu TM kodulehelt lugeda võib, on muuseumil eelnevalt olemas tööstustoodangu näidised ettevõtete Areng ja Sangar toodetest (Muuseumi kogud, i.a).

TM poolt 2017. a. kohta koostatud statistilisest ülevaatest võib kodulehel näha, et ajalooline kogu, kuhu HMT esemed sobiksid, on kõik kantud MuIS süsteemi (Muuseumi kogud, i.a). Kahjuks on selle kogu 14 273 eset vähesel määral sisestatud koos kujutisega, neid on 4078 (Muuseumi kogud, i.a). Kujutise puudumine andis uuringut tehes tunda, kui oli vaja selgitada milline telefon on kogus, kas laua-, seina- või välitefon. Mõnes kirjes oli seletuses ainult sõna telefon TTV, kirjeldus oli napp ja kujutis puudus. Sama olukord oli ka teiste muuseumide puhul.

Otsingutulemus näitas, et Eesti muuseumide kogudes on HMT ajalooa seotud esemed enamuses perioodist 1907–1940 (MuIS, i.a).

Nõukogude perioodist pärinevaid esemeid leidis vähe. MuIS-is tulid otsinguga välja enamasti fotod, käsikirjad mälestustega ettevõtte ajaloo, paar eset, mis olid rahvatarbekaubad (MuIS, i.a). Ettevõtte põhilisest toodangust, lennundusdetailidest, tulemusi polnud.

Uurimuse käigus vaatlesin eraldi SA Eesti Lennundusmuuseumi (edaspidi ELM) kogu, kuna ettevõtte toodang ajavahemikus 1945–1992, oli põhiliselt lennundusega seotud. ELM on ühinenud MuIS süsteemiga, kuid seal ei leidunud otsingul ühtegi tulemust.

ELM kogu koostamise põhimõtetes on kirjas, et kogu koostamise ajalooline eesmärk on Eestis tegutsenud lennundusvaldkonda ja raketindust puudutava temaatika jäädvustamine nii informatiivsel kui materiaalsel tasandil ning koostamisel ja täiendamisel peetakse silmas põhimõtteid, kus esmajärjekorras oleks Eesti riigiga seotud lennutehnika ajalukku kuuluvad eksponaadid ja teisena Eesti territooriumiga seotud lennutehnika ja raketinduse eksponaadid (ELM, 2014).

Uurides ELM-i kodulehel olevat tulmeraamatut ei leidunud seal ühtegi kirjet, mis kajastaks HMT nõukogudeaegsest perioodist pärinevaid tooteid (ELM, i.a). Samas sobiksid ELM-i kogusse perioodi 1944–1992 erinevate nimetuste all (Riiklik Liidulise tehase nr 89, Tehas p/k 32 ja Tartu Kontrollaparatuuri Tehas) tegutsenud ettevõtte tegevust jäädvustavad ajaloolised kirjeldused, dokumendid, fotod, tootekataloogid, lennunduse mõõteriistad, pardasalvestite erinevad mudelid. Kirjavahetusest ELM juhi Mati Meosega (Meos, 2019) selgus, et kaks pardasalvestit, millel puuduvad käsiraamatud, on neil siiski olemas. Minu kirjeldatud HMT kogus olevate lennundusega seotud esemetega oli ta kursis ja neist ollakse väga huvitatud ning pardasalvestid leiaksid koha püsiekspositsioonis (Meos, 2019).

Muuseum, kus võib leida HMT ajaloost pärinevaid esemeid, on MTÜ Eesti Ringhäälingumuuseum (edaspidi RHM). RHM pole liitunud MuIS-iga. Tutvusin muuseumi kodulehel oleva kogumispoliitikaga, kus on kirjas, et muuseum kogub rahvusringhäälingusaadete ja programmide koostamiseks, tootmiseks, töötlemiseks, edastamiseks ja vastuvõtmiseks kasutatud tehnilisi seadmeid ning vahendeid, selle temaatikaga seotud fotosid, video- ja audiomaterjale, kunstiteoseid, dokumente ja trükiseid (RHM, i.a). Tartu Telefonivabriku raadiod on rahvusringhäälingusaadete vastuvõtmise vahendid ja sobivad selle muuseumi kogusse.

Kirjavahetusest RHM töötaja Juhan Sihveriga selgus, et muuseumis on olemas 13 Tartu Telefonivabriku raadiot ja mõned tootekataloogid (Sihver, 2018).

Nagu tulemustest selgub, on muuseumide kogudes olemas HMT ajaloost pärinevat toodangut, kuid see on enamuses perioodist 1907–1940. Peale ettevõtte natsionaliseerimist toodetud esemeid praktiliselt pole. Leidub käsikirju, fotosid, filmijäädvustusi, paar rahvatarbekauba näidist. Eesti Lennundusmuuseumis on olemas kaks pardasalvestit, mis on kaduvväike kogus nõukogudeaegsest põhitoodangu sortimendist. Tootenäidiseid pole ka peale ettevõtte erastamist kuni tänaseni eriti leida. Olemas on ainult kaarditaksofonid, mis olid kasutusel üle Eesti ja võimaldasid inimestel mugavalt helistada. Mobiiltelefonide kasutamise levikuga kaotasid kaarditaksofonid oma otstarbe ja need eemaldati tänavapildist. Nii mõnedki aparaadid sattusid muuseumide kogudesse. Seega on ajavahemikus 1940–2018 tootenäidised muuseumi kogudes esindatud kesiselt. Sellel on mitmeid põhjuseid, mis on välja toodud uurimistöö tulemuste peatükis. Majandustegevust puudutava dokumentatsiooni ja muu paberkandjal materjali osas on seis parem just selle osaga, mis on süsteemselt hoiul Rahvusarhiivis.

5.2 Ettevõtte aines Rahvusarhiivis

Ettevõtte on Rahvusarhiiviga teinud tihedat koostööd. Seda kajastab Rahvusarhiivis leiduv materjali hulk, mis on aegade jooksul hoiule antud. Materjale, mis kajastavad HMT ajaloost pärinevat informatsiooni, on leida Rahvusarhiivi erinevates andmebaasides.

Materjali leidmiseks kasutasin Rahvusarhiivi elektroonilise uurimissaali VAU kodulehelt leitavaid infosüsteeme AIS, FOTIS ja FIS (Rahvusarhiiv, i.a). Sisestasin süsteemidesse ettevõtte erinevad nimetused ja leidsin tulemusi, mis kajastasid (Rahvusarhiiv, i.a):

- majandustegevust;
- ettevõttega seotud asjaajamisdokumente erinevates riigiasutustes;

- erinevaid trükiseid;
- ajalookirjeldusi;
- fotomaterjali;
- filmikroonikaid.

Infosüsteemist AIS on näha, et kõige enam on ettevõtte majandustegevust kajastavat dokumentatsiooni, mis on süsteemselt hoiul alates 1943–1999. aastani ja ettevõttega seotud asjaajamisdokumente teistest asutustest (Rahvusarhiiv, i.a).

Dokumentide süsteemne hoiustamine oli ja on ka nüüd tingitud seadusandlusest, mis kohustab ettevõtteid üle andma oma teatud liiki dokumentatsiooni riiklikusse arhiivisüsteemi (Rahvusarhiiv, i.a).

Tartu Kontrollaparatuuri Tehase poolt üle antud dokumentide fond on leitav tähistusega EAA.V-341 ja RAS Tarkoni dokumentide fond EAA.T-1126 ning need sisaldavad ettevõtte majandustegevuse dokumente erinevatest perioodidest, ajalooallikaid, paberkandjal tootekatalooge, tehnilist dokumentatsiooni jm (Rahvusarhiiv, i.a).

Fotomaterjali ettevõtte kohta leidsin infosüsteemist FOTIS, mida oli suhteliselt vähe. Näiteks otsingusõnaga Tartu Telefonivabrik leidsin 13 vastet (Rahvusarhiiv, i.a). Fotodel on tootmistsehhid, tootmishoone, TTV peahoone, erinevad tegevused, kolm fotot TKAT töötajatest, fotod kunagisest direktorist Ivar Kallionist, kes juhtis tehast 1959–1963. aastani ja suundus seejärel tööle Tallinna Linnavalitsusse (Rahvusarhiiv, i.a).

2018. aastal HMT poolt Rahvusarhiivile üle antud fotod on olemas RAS Tarkon fondis ja ootavad digiteerimist.

Filmiarhiivi infosüsteemis FIS on fondis nr 203 kroonikad „Nõukogude Eesti“ nr 22 (1946. a) ja „Mu Isamaa on minu arm“ (1948. a), kus ühe episoodina kajastatakse telefonide valmimist ettevõtte tootmistsehhis (Rahvusarhiiv, i.a).

5.3 Ettevõtte aines Eesti raamatukogudes

Raamatukogudes olevat materjali otsisin elektroonilisest E-kataloogist ESTER ja Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist DIGAR. Eesmärgiks oli leida ettevõtte poolt erineval ajal välja antud trükiseid.

E-kataloogist ESTER leidsin näiteks otsingusõnaga Tartu Telefonivabrik kokku 38 kirjet. Enamuse neist moodustasid tootekataloogid, mis olid erinevates keeltes (ESTER, i.a).

HMT kogus olevatest sarnastest tootekataloogidest on näha, et neis sisalduv info on abiks muuseumides olevate TTV poolt toodetud telefonide ja raadiote kirjeldamisel ja ajalooliste ülevaadete tegemisel, mis puudutab toodangut. Kataloogides on olemas pildid ja erinevad tehnilised näitajad toodete kohta, samuti hinnad. Ülevaate saab ka erinevate aastate toodangu sortimendist.

Tootekataloogidele lisaks leidub raamatukogudes veel TTV palgaraamat (1943), Telefoni vabrik „Edisson“ Tartus: Määrused sisemise korralduse kohta (1909) ja Telefoni vabrik „Edisson“ Tartus: Tööliste pääle pandavate trahvide tabel (1909), mis annavad aimu selle aja töökorraldusest ettevõttes (ESTER, i.a).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivis DIGAR on olemas hulgaliselt materjale ajalehtedest ja ajakirjadest (DIGAR, i.a). Leitud materjal, mis kajastab ettevõtte tegevust algusaastatest, on olnud abiks lõputöös HMT ajaloo kirjeldamise peatükis. Kuna ajakirjanduses kajastatakse päevakajalisi uudiseid ja teateid, siis oli informatsiooni leida nii ettevõtte erinevate nimetustega, seotud isikute kohta kui ka toodete kohta. Samuti on ajakirjanduses kajastatu hea taustainformatsioon, milline oli valitsev olukorda laiemalt, kuidas tehti toodangule reklaami, millistel näitustel osaleti.

6 KULTUURIPÄRAND TEISTES ERAETTEVÕTETES

HMT koguga tegelemisel uurisin, kuidas on teistes vanemates ettevõtetes tegeletud ajaloo jäädvustamisega ning selle eksponeerimisega. Näitena toon kaks ettevõtet – A. Le Coq AS ja Orkla Eesti AS (Kalevi kommivabrik).

Tartus asuv õlletehas A. Le Coq AS on asutatud 1807. aastal ning olnud oma ajaloo jäädvustamisel ja tutvustamisel põhjalik. Ettevõttel on kodulehel eraldi ajajoonena olemas lühiülevaade tegutsemise ajaloost ning lisaks on kodulehe esilehel näha kiri Õllemuuseum (A. Le Coq, i.a).

Õllemuuseumi külastamise võimaluste kohta on kodulehel info, et külastada saab muuseumi giidiga või ilma, grupiga või üksikkülastajana ning ekskursioonid on tasulised (A. Le Coq, i.a). Lühidalt on kirjeldatud, mida ettevõtte ajaloost kogutakse, miks kogutakse, antakse juhtnööre lugude kirjutajatele ja lugeda saab juba kirjutatud mälestusi (A. Le Coq, i.a). Selline tegevus on tõhustanud ettevõtte mineviku kohta informatsiooni saamist ja vajadusel saab kirjutajaga ka kontakti võtta.

Ettevõtte muuseumil on omad ülesanded, nendeks on kultuuripärandi säilitamine ja lisaks jutustada Eesti õlle- ja joogikultuuri traditsioonidest ning reklaamida ka tänast toodangut, mille tootmisprotsessiga saab ekskursiooni jooksul tutvuda (A. Le Coq, i.a).

Kõik on hästi läbi mõeldud ja muuseum on oskuslikult kaasatud ettevõtte tutvustamisesse ning toodangu reklaamimisse. Samas on külastajatel võimalus tutvuda, kuidas käis vanasti tööstuslik õlletootmine ja kõik sellega kaasnev ning kuidas toimub tootmine tänapäeval. Suureks plussiks on vana tootmishoone säilimine, kus on olemas ka sisseseade. Riigikorra muutumisega ja tootmise ümberkorraldamisega on osatud erinevatel aegadel oma ettevõtte ajaloost pärinevat nii tootmishoonet, sisustust, toodanguga seonduvat jm materjale säilitada.

Teise näitena on Orkla Eesti AS, endine Kalevi kommivabrik, mis on asutatud 1806. aastal. Ajaloo talletamine on ka selles ettevõttes tähtsal kohal. Kodulehel on menüüs valik Kalevi ajalugu, kus on alates 1806. aastast kirjeldatud tähtsamaid etappe ettevõtte ajaloos, lisatud on fotod ning eraldi võib lugeda inimeste lugusid seoses Kalevi kommivabrikuga (Orkla Eesti AS, i.a).

Kirjavahetusest kommivabriku kommunikatsioonijuhi Ruth Roht'iga (Roht, 2018) selgus, et aastatel 2000–2003, oli ettevõttel olemas oma muuseum, mis asus Tallinnas Pärnu maanteel, kus oli ka tootmine. Enne muuseumi avamist korraldati kampaania meediakanalites, kus teavitati plaanist avada Kalevi muuseum ja sellega seoses kutsuti inimesi annetama ettevõttega seotud esemeid ja materjale, mida aeg-ajalt pakutakse tänaselgi päeval ning lisa on toonud kogule ka oma töötajad. (Roht, 2018).

Peale ettevõtte kolimist uude tootmishoonesse Rae valda, Harjumaal, muuseum suleti ja osa ajaloolistest esemetest asuvad nüüd uutes ruumides, mida saab külastada kokkulepitud ekskursioonide käigus (Roht, 2018). Teatud osa vanemaid esemeid on eksponeeritud Tallinnas Maiasmoka kohviku teisel korrusel ja osaliselt hoiustatakse neid pakituna kastides, kuna uued ruumid ei võimalda kõike eksponeerida (Roht, 2018). Siiski loodetakse tulevikus ekspositsioonis näha kõiki olemasolevaid ajaloost pärinevaid esemeid.

Kahe erineva käekäiguga ettevõtte muuseumi lugu näitab, kui tähtsaks peetakse oma ajalugu ja selle eksponeerimist nii elektroonilisel kodulehel kui ka esemetena ekspositsioonis. Hea tahtmise juures saab kujundada huvitava ja kultuuriväärtusi säilitava ekspositsiooni, mis annab ülevaate ettevõtte jätkusuutlikust tegevusest ja on nende ettevõtete puhul ka hea toodete reklaamimise koht.

On veel teisigi ettevõtteid, nagu Saku Õlletehas AS, COOP Eesti jt, kellel on kogutud ja kujundatud oma tegutsemise ajaloost ekspositsioon. Ettevõtte ajaloo tutvustamine ja selle tänasesse majandustegevusse kaasamine, on hea viis oma loo jutustamisel äripartneritele ja kõikidele huvilistele ning samas on selle tegevusega antud panus tööstusajaloo kultuuripärandi kogumisele ja säilimisele.

7 UURIMISTÖÖ TULEMUSED JA ARUTELU

Peatükis teen kokkuvõtte uurimistulemustest ja annan neile tuginedes vastuse uurimisprobleemile – kas ja kuidas eraettevõtte tegevuse jäädvustamisest tekkinud kogu võiks olla osa tööstusajaloo kultuuripärandist?

Uurimistulemuste põhjal koostas arutelu, mis selgitab teema hetkeseisu, ohutegureid, seonduvat seadusandlust ja teiste ettevõtete praktikaid ajaloo jäädvustamisel.

Selleks, et saada aimu, kuhu ajaperioodi kaardistatud HMT kollektsiooni erinevad esemed kuuluvad, tuli tutvuda asutuse 111-aastase tegutsemise ajalooga. Ajalooline ülevaade on vajalik ka selleks, et saada aimu ja tajuda erinevate perioodide majanduslikku ja poliitilist konteksti, mis aitab selgitada põhjusi, miks mõne perioodi ainek on vähe või polegi Eesti mäluasutustes esindatud.

7.1 Uurimistöõ tulemused

Uurimisprobleemile vastuse saamiseks, kaardistasin ettevõtte kollektsioonis olevad esemed ja materjalid ning uurisin, kas kollektsioneerimisel on olnud kogumispõhimõtted. Esemete ja materjalide kogumist alustati 1994. aastal (Tehase muuseumi..., 1994) ning lähtuti põhimõttest, et ainek on kas kunagi ettevõttes toodetud või mingil muul moel asutusega seotud. Kogu kaardistamisel sain ülevaate, kui palju mingi perioodi esemeid on ja millised need on. Selgust sai ka selles, milliste perioodide tootenäidiseid ja materjali pole ning mis on selle põhjusteks.

Kõige enam on ettevõttega seotud esemeid perioodist 1907–1940. Need on esemed, mida toodeti asutustele ja eraisikutele – erinevad telefonid, raadiod, telefoni- ja raadiotarvikud, dokumendid, mis on seotud ettevõttes töötamisega, raadio omamisega (raadioluba) jm. Telefonide ja raadiote kohta on informatsiooni ka selle aja erinevates trükistes, mis annavad hea ülevaate ettevõtte käekäigust ja toodangust. Uurides MuIS-is muuseumide kogusid, oli otsingutulemustest näha, et ettevõtte selle perioodi esemeid ja materjale on olemas paljudes Eesti muuseumides. Olenevalt muuseumi kogumispõhimõtetest oli osades muuseumides HMT-ga seonduvaid esemeid rohkem,

nagu Tartu Linnamuuseumis, MTÜ Eesti Ringhäälingumuuseumis, SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumi Sidemuuseumis. Nendeks esemeteks on telefonid, raadiod, nendega seonduvad kirjutised ajalehtedes ja ajakirjades, fotod, ajalookirjeldused jm (MuIS, i.a). Samuti on võimalik neid esemeid veel soetada, näiteks portaalist Osta.ee, inimestelt annetustena jm.

Dokumentide ja trükiste osas on säilinud ainese olukord parem. Rahvusrarhiivis on süsteemselt säilitatud ettevõtte puudutav dokumentatsioon. Artikleid ettevõtte kohta on võimalik lugeda ajakirjandusväljaannetest, mis on kättesaadavad andmebaasist DIGAR. Raamatukogudes on olemas Tartu Telefonivabriku erinevate aastate tootekatalooge, millest saab ülevaate telefonide, raadiote ja teiste toodete kohta, koos tehniliste näitajate kirjeldustega.

Ilmselt pole võimalik talletada selle perioodi tegevuse kohta suulist informatsiooni, mälestusi tööelust otsestest allikatest ning tuleb leppida järeltulijate mälestustega ja juba kirjapanduga.

Peale Tartu Telefonivabriku natsionaliseerimist, muutus ettevõtte asutuseks, mis allus NSVL Lennukitööstuse ministeeriumile. Ajapikku toodang muutus ja täpset informatsiooni selle kohta oli avalikkusel vähe teada. Enamjaolt oli toodang mõeldud lennukitööstusele, mitte eraisikutele, ehk enamuse toodangu tarbijad olid teised ettevõtted väljaspool Eestit. Arvestades eelnevat asjaolu, on selge, miks Eesti muuseumides pole esindatud lennunduse valdkonna tooteid. Neid oli ja on ka praegu väga raske kogusse muretseda, sest vanavara kogujatel, müüjatel, kollektsionääridel, eraisikutel selliseid asju pole, nagu seda on vanad raadiod ja telefonid.

Eraisikuteni jõudsid ettevõtte nõukogude perioodi toodangust enamuses rahvatarbekaupad, mis moodustasid väikese osa kogutoodangust. Näitena võib tuua 1971. aasta tootekataloogis esindatud tarbekaupadest juurvilja koorimise nuga, pipraveski, riivnuga, küünlajalg, riivide komplekt (EAA.T-1126.1.893). Mõned nendest esemetest on muuseumidel ka olemas, nagu riivide komplekt ja riivnuga (MuIS, i.a). MuIS-is on raske neid tuvastada, sest kirjeldused on seal puudulikud ja fotosid on vähe. Soovi korral on ka neid esemeid võimalus veel kogusse soetada.

1940–1992. aastal toodetud lennundusega seotud materjalid ja esemed teevadki HMT uuritava kollektsiooni eriliseks. See on pikk tegutsemisperiood. Kui telefone, raadioid ja toodetud tarbekaupu saab veel lisada kogusse, siis lennundusdetailide soetamine muuseumide kogusse on raske ülesanne. Neid võib saada ehk utiliseerimiseks mõeldud lennukitelt.

Esemetele lisaks on tähtsad ka selle perioodi fotod, inimeste mälestused, kes olid ettevõttega seotud. Aastate möödudes, ei pruugi me enam leida neid, kes oskaksid selgitada, mis tootega on tegemist, mis või kes on pildil. Jäädvustamist vajaksid töötajate mälestused ettevõttest. Siiani on neid vähe kirja pandud.

Ettevõtte nõukogudeaegset tegevust kajastavate muude esemete vähesuse HMT eksponaatide hulgas tingis 1992. a. RAS Tarkon moodustamise ajal tehtud muudatused tootmises. Koristustööde käigus, visati minema palju mitmesuguseid tootmise jaoks mittevajalikke esemeid. Sellel hetkel ei osatud näha nende väärtust tulevikus. Õnneks oli töötajaid, kes hoiustasid ettevõttes teatud osa lennundust puudutavaid tootenäidiseid ja materjale ning löid sellega võimaluse näha, millega ettevõttes minevikus tegeleti ja milline oli võimekus sellise keerukusega toodangut toota. Nõukogude perioodi toodang on tähtis ka tööstusajaloo jäädvustamisel. Tootenäidistest on näha nii tootmise kui ka teaduse arengut. Iga uus toode lennunduses eeldas koostööd teadlastega.

Kogu kaardistamisel hakkas silma, et kogus olevad esemed, mis puudutavad lennundust, vajaksid kirjeldusi, millega täpselt on tegu, kuidas valmistati, mis materjale kasutati, kuidas toimus tootearendus jm. Sellist informatsiooni oskavad anda töötajad, kes olid seotud selle toodangu valmistamisega, nagu konstruktorid, tehnoloogid jt. Aja möödudes ja põlvkondade vahetudes, ei tea me tulevikus nende esemete lugu, praegu on veel võimalus toodangu tegijatega vestelda. Esemete kirjelduste puudumisest tingituna on kogu kaardistamisel koondatud mõningad lennundusega seotud detailid ühise nimetaja alla „erinevad lennundusdetailid“.

Kogus on säilinud TKAT 1969. aastal koostatud ajalugu (EAA.T-1126.1.913), kus on juttu mõningatest selle aja toodetest ja 1971. aasta toodangu kataloog fotodega (EAA.T-1126.1.893), kus osadele detailidele saab kirjelduse. Paaril pardasalvestil on säilinud kasutamisjuhendid ja instruksioonid. Tartu Linnamuuseumis ja Rahvusarhiivis on olemas HMT nõukogude perioodi ajalookirjeldused, mis on koostatud ettevõtte kunagiste töötajate poolt, kus on mingil määral juttu toodetest. Tulevikus peaks ka kogus olevatele esemetele lisama kirjeldused, et saaksime aimu, millega on täpselt tegemist.

Uurimistulemusena ja töökogemusest selgus, et peale 1998. aastat, kui lõppes kaarditaksofonide tootmine, pole HMT kogu enam tootenäidistega täiendatud. Tingitud on see erinevate alltöövõttudena tehtavate tellimustega, omatoodang ettevõttel tänasel päeval puudub. Olemas on digitaalsed fotod kaasaja toodangust ja tegevustest, mis asuvad ettevõtte infosüsteemis. Samuti tuleneb toodangunäidiste eksponeerimise piirang kliendilepingutes sätestatud konfidentsiaalsuse nõuetest. Olemas on üksikud tootenäidised, mida kasutatakse tootmises näidistena. Nii jääb ajaloo jäädvustamisel lisaks nõukogude perioodile veel üks päris pikk lünk. Säilivad ainult digitaalsed fotod ettevõttesiseseks kasutamiseks.

Tööstusajaloo uurimisel ja ka säilitamisel on nõukogude perioodi ja kaasaja aines sama tähtsad, kui eelnevad ajalooperioodid. Need on osa Eesti tööstusajaloo kultuuripärandist, mida tuleb samuti säilitada.

Uurimistöö tulemuste analüüsil vaatlesin lisaks teiste vanemate eraettevõtete praktikaid oma ajaloo säilitamisel. Tulemustest lähtuvalt teen ettepanekuid, kuidas edaspidi toimida, et kogu säiliks ja laiemale üldsusele oleks sellele juurdepääs ning millised oleksid variandid.

7.2 Arutelu

Kultuuripärandi teket eraettevõttes võib vaadelda mitmeti. Ei saa eeldada, et asutus oma tegevuse käigus mõtleks toodangut tehes igapäevaselt kultuuripärandile. Ettevõtte tegevuse eesmärgid on teised. Samas on tekkinud olukord, kus aegade jooksul on töötajate poolt talletatud ettevõtte tegevust kajastav kogu, mis on muutunud väärtuslikuks mitte ainult ettevõtte jaoks, aga ka laiemalt. Kollekttsiooni säilitamine nõuab ettevõttelt erinevaid ressursse.

Asutuse kollekttsioon on eraomand, millele pole piiranguid kehtestatud ja omanik võib varaga oma suva järgi toimida. Nii ei ole kohustust oma kogu eksponeerida ja võimaldada laiemale üldsusele sellele juurdepääsu. Juurdepääsupiirangu HMT-s tingib veel asjaolu, et tegemist on tootmishoonega, mille keldrikorrusel asuvas endises nõukogudeaegses varjendis kogu asub.

Seadusandlus ei reguleeri tänasel päeval eraettevõttes tekkinud kollekttsiooniga toimetamist ja selle kultuuriväärtuslikkust Eesti ajaloo seisukohast. Tegemist ei ole muuseumiga, mis on defineeritud Muuseumiseaduses kui „[...] ühiskonna ja selle arengu teenistuses alaliselt tegutsev kultuuri- ja haridusasutus, mis ei taotle majanduslikku kasumit, mis on üldsusele avatud ning mille ülesanne on koguda, säilitada, uurida ning vahendada inimese ja tema elukeskkonnaga seotud vaimset ja materiaalist kultuuripärandit hariduslikel, teaduslikel ja elamuslikel eesmärkidel.“ (MuuS, 2019). Samuti ei ole tööstustoodangu ja eraettevõtete majandustegevusest tuleneva ainese kogumine muuseumide tegevuses süstemaatiline.

Kuigi HMT on asutatud 1907, ei kehti antud juhul ka Muinsuskaitseseadus (MuKS, 2019), kuna praegune tootmistegevus ei toimu algses hoones, vaid hilisemas ehitises ning kollekttsioonile pole eksperthinnangut tehtud ega tunnistatud seda ka vallasmälestiseks. Vallasmälestiseks tunnistamisega kaasnevad erinevad hoiutingimuste ja asjade kogumi säilitamise nõuded ning kitsendused asjade kasutamisel ja riigist väljaviimisel (MuKS, 2019).

Üks ohumomentidest on see, et ettevõtte omanik ja seega ka kogu omanik on Rootsis asuv HANZA Group AB. Ei või teada, millal võib kellelegi tulla mõte viia kollektsioon Rootsi. On ju ettevõttel ajalooliselt tihedad sidemed Rootsiga nii toodangu tegemisel, realiseerimisel kui ka omanike näol.

Ettevõttes töötamise ajal kogesin, et HMT juhtkond on koostööaldis mäluasutustega. Näiteks on soovi korral laenatud raadioid Tartu Linnamuuseumi korraldatud näitustele. Koostööd on tehtud Rahvusrhiiviga. 2017. aasta sügisel kutsusin Rahvusrhiivi kogumisosakonna töötajad ettevõttesse külla, et konsulteerida dokumentatsiooni osas, mida saaks neile hoiule anda ja ühtlasi tutvustasin ka esemelist kogu. Külaskäigu jooksul andsid nad hinnangu paberdokumentidele, millest ollakse huvitatud. Dokumendid anti üle kahes osas ja viimane osa 2018. aastal, mille hulgas oli vanemaid dokumente, ajalookirjeldusi ja fotosid, et tagada nende säilimine ja võimaldada soovijatele juurdepääs nendega tutvumiseks Rahvusrhiivi digitaalseid infosüsteeme kasutades.

Ettevõttele jäid nendest materjalidest digitaalsed koopiad ja see oli sobiv lahendus mõlema osapoole jaoks.

HMT-s on korraldatud lahtiste uste päevi, mille käigus tutvustati tänase päeva tegemisi. Ühe osana programmist on olnud ka ettevõtte ajaloo tutvustamine. Töötajad kutsusid ettevõtet külastama oma pere liikmeid, tuttavaid.

Koostöös Tartu Linnamuuseumiga toimus 18.04.2019 elamusekskursioon linnarahvale teemal „Tartu Telefonivabriku ja selle mantlipärija jälgedes“, mille programmis oli ettevõtte ajaloo ja tänapäeva tootmistegevuse tutvustus (Toimunud üritused, 2019). Külastajad jäid ekskursiooniga rahule. Grupis oli ka endisi ettevõtte töötajaid, kes vanu tootenäidiseid nähes said suure emotsionaalse elamuse.

HMT uutele töötajatele tutvustatakse ettevõtte ajalugu ja olemasolevat kollektsiooni, mis on üks osa sisseelamisprogrammist ning annab arusaamise, millise väärika ettevõttega on tegemist. Mõnikord tutvustatakse ajalugu ka ettevõtte külalistele ja klientidele. Soovi korral on võimaldatud koguga tutvuda asjast huvitatud inimestel, kes asutusega kontakti on võtnud. Näiteks sai täiendavat fotomaterjali Tartu Telefonivabriku kohta veebilehe „Raadiotuba“ toimetaja Rain Vaikla, kes kajastab sellel lehel Eesti raadiotööstuse ajalugu (Raadiotuba, i.a). Veebileht on üks võimalustest, tuua kogutud informatsioon huvilisteni.

Koostööd on tehtud Eesti Rahvusringhäälinguga, kui Mati Talviku eestvedamisel valmis 2013. a. saade saatesarjas Ajavaod – Ärimehed. Telefonid Tartust (Talvik ja Kangur, 2013), mis annab hea ülevaate ettevõtte ajaloost. Saade on vaadatav ERR Videoarhiivis.

Nimetatud üritused on siiski vähesed võimalused ettevõttest ajaloolise informatsiooni saamisel.

Esemelise kogu kohta pole uurimistöö tegemise ajal HMT-s tulevikuplaane paika pandud. Esialgu püütakse säilitada senine seis.

Murelikuks teeb moment, et keldris asuvasse varjendisse tungib aeg-ajalt niiskus, mille põhjustavad rohked sademed. Ruumi tuleb pidevalt jälgida ja tuulutada, sest hallituse tekke oht on suur. Selline probleem eeldab, et kellegi tööülesanne on seda teha. Liigne niiskus rikub raadiote puitosade lakikihti, samuti on ohus pabermaterjalid. Lennukite pardasalvesteid niiskus ei riku, sest need on vastupidavad igasugustele tingimustele. Hea on see, et ruumis pole päikesevalgust ja temperatuur on suhteliselt stabiilne.

7.3 Järeldused ja ettepanekud

Uurimistööd tehes ilmnes, et tööstusajaloo talletamisega ei tegeleta Eesti muuseumides süstemaatiliselt. Erinevaid esemeid HMT ajaloost on olemas Eesti mäluasutustes, kuid need on laiali erinevates kogudes, kus üheski ei ole kajastatud ettevõtte ajalugu täielikult.

HMT ajalooga seotud kogu kujunemist uurides selgus, et riigikorra muutudes eelneva perioodi materjale kas hävitatakse või ei hinnata nende väärtust. Asutuse ajalugu käsitlev aines, mis on praegu ettevõttes alles, on väärtuslik ja vajab säilitamist, millest annab tunnistust Eesti muuseumidest puuduvad nõukogudeaegsed ja hilisemad tootenäidised. Eesti muuseumide kogumispõhimõtete uurimisel selgus, et on olemas HMT kogu temaatikaga tegelevaid muuseume nagu Tartu Linnamuuseum, SA Eesti Lennundusmuuseum, MTÜ Eesti Ringhäälingumuuseum ja SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumidele kuuluv Raudtee- ja Sidemuuseum, kuhu esemed sobivad ja kes võiksid neid eksponeerida ning seda informatsiooni laiemale avalikkusele kättesaadavaks teha.

Tartu Linnamuuseum, oma kogumispõhimõtete poolest, oleks minu arvates koht, kus HMT tegevust kajastavad esemed võiksid olla esindatud komplektina. Vajadusel saaksid teised muuseumid sealt näituste ja ekspositsioonide jaoks esemeid laenutada.

Koostöö muuseumidega on võtmesõna, mis aitaks leida lahenduse, kuidas koguga edasi toimetada, et see säiliks. Kollektiooni unikaalsuse teavitamine HMT juhtkonnale on vajalik. Kui tekib olukord, kus oma koguga soovitakse midagi ette võtta, kas see annetada või kujundada ümber ülevaatlikuks ekspositsiooniks, siis on muuseumid need kohad, kuhu saab pöörduda nõu ja abi saamiseks.

Ettevõtete ajaloo talletamisel võib eeskuju võtta Soomest, kus Soome Muuseumide Liidu poolt on tehtud kokkuvõtlik väljaanne soovitustega ettevõtetele, kuidas ja mida oma tegevusest dokumenteerida ja säilitada kultuuripärandina tuleviku jaoks (Yritys-Tallenna..., 2017).

Rahvusarhiiv on algatanud hea ettevõtmise Eesti Vabariigi juubeliaasta kampaania „Eesti ettevõtted 100+“ näol, kus juhitakse ettevõtluse ajaloo säilitamise vajalikkusele tähelepanu ja pakutakse igakülgset abi informatsiooni talletamisel (Eesti ettevõtted 100+, 2018). Projekti kirjelduses toonitatakse, et on palju ettevõtteid, kelle tegevus ulatub 18. sajandist tänaseni, aga ka uued, 1990. aastatel ja hiljem alguse saanud ettevõtted, kelle tegevuse jäädvustamine on oluline Eesti majandusajaloo tarbeks (Eesti ettevõtted 100+, 2018). Igapäevases tegevuses ei mõtle ettevõtted oma tegevuse jäädvustamisele ja tootenäidiste säilitamisele, aga võiksid seda teha.

Head eeskuju annavad asutused, kes on oma ajalugu eksponeerinud, nagu seda on Tartu Õlletehase A. Le Coq muuseum, Orkla Eesti AS ekspositsioon. HMT võiks samuti kasutada elektroonilise kodulehe võimalusi ja eksponeerida oma ajalugu ajajoonel koos fotodega, nagu seda on paljudel ettevõtetel. Ajalookirjeldustele võib näiteks lisada ajajärgu tähtsamad tooted, mis näitavad klientidele kui usaldusväärne ja jätkusuutlik partner HMT on, omades pikaajalisi kogemusi ja teadmisi erinevate mehaaniliste protsesside valdamises.

Viimase paarikümne aasta toodangust pole näidiseid säilinud. Nendest toodetest on olemas elektroonilised pildid, osaliselt ka kirjeldused. Tuleviku jaoks tuleks need tootenäidiste pildid elektroonilises süsteemis kokku koguda ja iga pildi juurde lisada lühike kirjeldus, millega on tegemist, millal toodeti, kus seda toodet kasutati jm näitajad. Seda peaks tegema lähitulevikus, sest kui toodet enam ammu ei toodeta, võidakse informatsioon süsteemist kustutada kui mittevajalik info.

Muuseumidega koostöö on samuti võimalus HMT ajaloo tutvustamisel näiteks ekskursioonide näol. Kasulik on jälgida sotsiaalmeedia kanalitest, milliseid kampaaniaid ja näitusi teevad mäluasutused. Ka nendest üritustest võib leida oma ettevõtte ajaloo kohta kasulikku infot või siis osaleda oma esemetega näitustel. HMT ajaloo uurimine võiks olla näiteks Tartu Ülikoolis ajalugu õppivate tudengite üks uurimisteema ja miks mitte tulevikus sellel teemal ka raamatu kirjutamine. Ainekst raamatule annavad värvikas ajalugu, muutunud tähendus erinevates ühiskondlikes muutustes, mitmekesine toodang ning huvitavad isikud, kes on olnud ettevõttega seotud.

HMT kogu on väike võrreldes mäluasutustes leiduva materjaliga, aga selle mitmekesisus ja harulduste omamine moodustabki väärtuse, mida tuleb edasi uurida ja säilitada kui tööstusajaloo kultuuripärandit.

KOKKUVÕTE

„Kultuuripärand eraettevõttes HANZA Mechanics Tartu AS“ on teema, millest ajendas mind lõputööd kirjutama isiklik töökogemus, Euroopa kultuuripärandiaasta 2018 ja kampaania Eesti 100 raames käsitletud ajaloost pärinevad teemad ja üritused.

Uurimistöö on koostatud Rootsi kontserni HANZA Group AB koosseisu kuuluva metallitööstusettevõtte HANZA Mechanics AS näitel, mis on asutatud 1907. aastal ja kandnud asutamisest alates 11 erinevat nimetust. Praegust nime kannab asutus 2012. aastast. Alates algusaastatest on ettevõttel väga tihedad sidemed Euroopaga ja ka Venemaaga nii omanike näol kui ka saadud mõjutusi tootmisele ja toodangu realiseerimisele. Rohkem kui sajandivanune ettevõtte on oma tegutsemisega osa Eesti tööstusajaloo kultuuripärandist.

Tööstusajaloo käsitlemisel vaadeldakse rohkem tööstushooneid ja maastikke. Oma uurimistööga soovin pöörata tähelepanu tööstuspärandi sellele osale, mida nendes tööstushoonetes toodeti, kuidas on antud ainek säilitatud ning kuidas teha see info huvilistele kättesaadavamaks.

Lõputöö uurimisprobleemiks on: kas ja kuidas eraettevõtte tegevusest tekkinud materjal võiks olla osa tööstusajaloo kultuuripärandist?

Uurimisprobleemi lahendamisel sain oma töös vastused küsimustele:

- Millest koosneb asutuse ajalooline kogu, selle tekkimine ja kogumispõhimõtted?
- Millised ettevõtte kogus olevatest tootenäidistest ja materjalidest on olemas Eesti mäluasutustes?
- Millised on olnud kogu tekkimist soodustavad ja takistavad tegurid ning millised on vajadused ja tühimikud HMT tegevuse kirjeldamisel pärandi kontekstis?
- Kuidas edaspidi toimida, et kogu säiliks ja laiemale üldsusele oleks sellele juurdepääs?
- Millised on teiste vanemate ettevõtete kogemused, kellel on ajalugu käsitlev kogu olemas?

Töö koostamisel oli eeskujuks Eesti Muinsuskaitse Seltsi poolt 2018. aastal valminud uuringu „Eesti sõjaajaloolise arhitektuuripärandi kaardistamine ja kasutusvõimaluste analüüs. 19. ja 20. sajand“ lõpparuanne (Eesti Muinsuskaitse Selts, 2018), mille eeskujuga kasutasin HMT kogu kaardistamisel.

Uurimistöös ei saa mööda minna ettevõtte ajaloost, millest ajendatuna on kogu tekkinud ning mis annab taustainformatsiooni säilinud materjalidele. Ajalooline ülevaade aitab mõista, miks mingi perioodi esemeid ja materjale on vähe või pole üldse meie mäluasutustes.

Esmalt on vaadeldud, millist tüüpi kogud on ja kuidas need on tekkinud. Uurimistööst selgub, et kogusse on soetatud esemeid ja materjale, mis on erineval moel ettevõttega seotud. Olemas on esemekogu, paberkandjal dokumendid jm materjalid, foto- ja negatiivikogu ning digitaalne kogu. Esemekogus olevad tootenäidised perioodist 1907–1940 on enamasti ostetud. Perioodi 1940–1998 tootenäidised on kokku kogutud ettevõtte tootmistegevusest, osaliselt ostetud või saadud annetustena. Töötajate mälestusi ettevõttest on kahjuks vähe jäädvustatud. HMT kogu vaatlusel hakkas silma, et esemed, mis puudutavad lennundust, vajavad kirjeldusi, millega on tegu, kuidas ja millal valmistati jne.

Kogu kaardistamisel valmis ülevaatlik tabel HMT tegevusest säilinud materjali kohta, millisesse perioodi see kuulub ning milliseid esemeid on vähe või polegi. Kõige rohkem on ainet kuni 1940. aastani. Nõukogude perioodist on erinevat materjali ja kollektsioon lennundusdetailidest. Viimased tootenäidised on kaarditaksefoniid aastatest 1995–1998. Hilisemad tootenäidised on digitaalsete fotodena jäädvustatud.

Paberkandjal majandustegevuse dokumendid ja muu materjal on süsteemselt hoiul Rahvusarhiivis aastatest 1943–2018. TTV tootekatalooge leidub raamatukogudes. Digitaalarhiivist DIGAR leiab ajakirjandusväljaannetest informatsiooni ettevõtte tegevuse kohta.

Peale kogu kaardistamist uurisin, milline aines ettevõtte tegevusest on olemas Eesti muuseumides. Vaatluse viisin läbi Eesti Muuseumide Veebivärvast MuIS. Otsingust selgus, et kõige rohkem leidis materjali perioodist 1907–1940, mil toodangut tarbis ka elanikkond. Peale tehase natsionaliseerimist 1940. aastal, hakati tootma mõõteriistu ja lennunduse tarbeks detaile, mis läksid Eestist välja. Rahvatarbekaupu toodeti vähem. Sellest tulenevalt oli ka otsingul vähe tulemusi.

Leitud andmete täpsustamiseks kontakteerusin muuseumidega, kelle kogusse esemed sobiksid. Need muuseumid on Tartu Linnamuuseum, SA Eesti Lennundusmuuseum ja MTÜ Eesti Ringhäälingumuuseum. Muuseumide töötajad leidsid, et antud aines, mis on HMT kogus säilinud, huvitab neid kui osa tööstuspärandist.

Uurimistulemustest selgus, et muuseumides on olemas HMT ajaloo seonduvat materjali, kuid see on laiali erinevates muuseumides. Koondatuna üheks ülevaatlikuks koguks, saaksime parema pildi ettevõtte ajaloost.

Alates 1940. aastast on vähe materjali, seda just esemete näol, sest toodang oli eriotstarbeline. Antud fakt teebki HMT kogu väärtuslikus, kuna olemas on selle ajastu tootenäidiseid ja kaasnevat materjali, mis vajavad säilitamist. Samas ei saa eeldada ettevõttelt, et toodangut tehes, mõeldakse ka kultuuripärandile. Aegade jooksul tekkinud kogu säilitamine nõuab erinevaid ressursse.

Asutuse kollektsioon on eraomand ning sellele pole seadustega kehtestatud piiranguid, millest tulenevalt pole ka kohustust võimaldada juurdepääsu kogule ega eksponeerida seda avalikkusele.

HMT juhtkond teeb koostööd Eesti mäluasutustega ja ajaloo huvilistega. Osa vanemast materjalist on üle antud Rahvusarhiivile, muuseumidele laenutatakse näituste jaoks eksponaate ja koostöös tehakse ekskursioone. Ettevõtte ajalugu tutvustatakse uutele töötajatele.

Töö käigus tutvusin A. Le Coq AS ja Orkla Eesti AS kogemustega, kellel on ajalugu käsitlev kogu olemas ja külastajatele eksponeeritud. Ettevõtete ajalugu on näha elektroonistel kodulehtedel ning ekspositsioonid on oskuslikult kaasatud toodete reklaamikampaaniatesse. HMT võiks samuti elektroonilise kodulehe võimalusi kasutada oma ajaloo eksponeerimisel, mis näitab klientidele kui usaldusväärne ja jätkusuutlik partner HMT on, omades pikaajalisi kogemusi ja teadmisi erinevate mehaaniliste protsesside valdamises.

Tööstusajaloo säilitamine on hästi korraldatud naabermaal Soomes, kus muuseumide ühine kogumisvõrgustik TAKO tegeleb valdkondade kaupa erineva ainese kogumise ja säilitamisega (TAKO, i.a). Soome Muuseumide Liidu poolt on koostatud ettevõtetele soovitusel kuidas ja mida oma tegevusest dokumenteerida ja säilitada kultuuripärandina tuleviku jaoks (Yritys – Tallenna..., 2017).

Rahvusarhiiv on algatanud Eesti Vabariigi juubeliaasta raames kampaania „Eesti ettevõtted 100+“, kus juhitakse ettevõtete tähelepanu ettevõtluse ajaloo säilitamise vajalikkusele ning pakutakse abi informatsiooni talletamisel (Eesti ettevõtted 100+, 2018).

Soome kogemused ja Rahvusarhiivi algatus on head suunanäitajad ettevõtetele, kuidas jäädvustada oma tegevust tuleviku tarvis.

Uurimistööd tehes kogesin, et tänu ettevõtte ajaloo huvilistest töötajatele, saame me tänasel päeval näha ja kogeda, kuidas ja mida minevikus toodeti. Selleks, et tekkinud materjal ja informatsioon oleks huvilistele kättesaadav ja ei hävineks, tuleb koostööd teha mäluasutustega.

Mäluasutustega koostöö on võtmesõna, mis aitab säilitada ettevõtete tegemisi meie kõigi jaoks, kuna see on meie tööstusajaloo kultuuripärand.

SUMMARY

My research “Cultural Heritage in Private Company HANZA Mechanics Tartu AS”, was inspired by my personal work experience, 2018 being declared the European Year of Cultural Heritage, and the historical themes and events of the Estonia 100 celebration programme.

The thesis is centred on the metal processing company HANZA Mechanics AS, which is part of the Swedish HANZA Group. The company was founded in 1907 and has since operated under 11 different names. Its current name was adopted in 2012. Since the start, the company has had very close ties with Europe and Russia both in terms of ownership as well as production and product sales. Having been in business for more than a hundred years, the company is part of the cultural heritage of Estonian industrial history.

Industrial history is generally considered in reference to industrial buildings and landscapes. In my thesis, I wished to explore industrial heritage through the objects manufactured in these industrial buildings, as well as how the material has been preserved and how the information about the history in material and oral history could be made more easily accessible to interested parties.

The research question of the thesis was whether and how objects, archive materials and oral history born in the private company could be a part of the industrial cultural heritage.

For answering the research question I posed following questions:

- What are the collections preserved from the institution history, how they are collected?
- What product samples and materials in the company’s collection are available in Estonian memory institutions?
- Which have been challenges in formation of the collections, which are needs and gaps for the collection to be representative?
- What should be done in the future to ensure the preservation of the collection and its accessibility to the general public?
- What are the experiences of other older companies with a historical collection?

The thesis used the model for mapping from the “Mapping and Analysis of Potential Uses of the Architectural Heritage of Estonian Military History. 19th and 20th Century” (Eesti Muinsuskaitse Selts, 2018), published by the Estonian Heritage Conservation Society in 2018.

The thesis gives an overview of the company’s history, which is influencing and gives the background information to the collection. The historical overview gives also an understanding why materials from some period have not been preserved or they are rare in memory institutions.

First, the thesis analysed the type of the collections and how they were created. The collection was found to consist of items and materials related to the company in various ways. It included an object collection, paper documents and other materials, a collection of photos and negatives, and a digital collection. Product samples in the item collection from 1907 to 1940 had mostly been purchased. Product samples from 1940 to 1998 had been collected from the company’s production activities, partially purchased, or received as donations. Unfortunately the memories from the employees are in collections very few. The survey of HMT’s collection showed that aviation-related objects require descriptions of what they were, how and when they had been made, etc.

During the mapping of the collection, a comprehensive table was prepared of preserved materials from HMT’s activities, with their period of origin, and rare or unpreserved items were listed. Most of the material in collections belonged to the period up to 1940. Items from the Soviet period included various materials and a collection of aircraft parts. The latest product samples were card-operated payphones from 1995 to 1998. Later product samples had been collected as digital photos. Paper-based accounting documents and other materials from 1943 to 2018 had been systematically deposited in the National Archives. TTV product catalogues were available in libraries. Information on the company’s activities from press publications was available in the DIGAR digital archive.

After mapping, I conducted a survey of the material available in museums. The survey was carried out in the information system of Estonian museums, MuIS. Most of the material was found to date from the period of 1907-1940, when the company’s products were also sold to the local population. After the nationalisation of the factory in 1940, production was shifted to measuring instruments and aircraft parts, which were sold abroad. The production of consumer goods decreased. As a result, my search for such material yielded few results.

However, with the information I found, I contacted a number of museums for which whose collections the items could be a fit. These were the Tartu City Museum, the Estonian Aviation

Museum, and the Estonian Broadcasting Museum. The museum workers contacted expressed interest in the material preserved in HMT's collection as part of the industrial heritage.

The results of the research showed that museums did possess material related to the history of HMT, but it was dispersed across various museums. Joining the materials into a single collection would provide a better picture of the company's history.

Material from before 1940 was scarce, primarily consisting of objects, as production was specialised. This fact makes HMT's collection valuable, as it includes period-specific product samples and materials, which require preservation. At the same time, companies cannot be expected to consider cultural heritage during production activities. Preserving a collection built up over time requires a variety of resources.

The institution's collection is private property and is not subject to any restrictions imposed by law, which also means that there is no obligation to provide access to the collection or to display it to the public.

HMT's management is co-operating with Estonian memory institutions and history enthusiasts. Some of the older material has been handed over to the National Archives, exhibits are loaned to museums for exhibitions, and excursions are organised jointly. The company's history is introduced to new employees.

In the course of my work, I studied the experiences of AS A. Le Coq and AS Orkla Eesti, both of which have a historical collection that is exhibited to visitors. The history of the companies is introduced on their websites and expositions are skillfully incorporated into product advertising campaigns. HMT could also use electronic means to display their history on their website, which would demonstrate HMT's reliability and sustainability as a partner to clients, as evidenced by their extensive experience and expertise in managing various mechanical processes.

The collecting of industrial history is efficiently organised in neighbouring Finland, where the joint museum collection network TAKO is engaged in the collection and preservation of various materials on a sectoral basis (TAKO, i.a). The Finnish Museums Association has prepared recommendations for businesses on how and what to document and preserve as cultural heritage in their activities (Yritys – Tallenna..., 2017).

In Estonia, as part of the year of celebration of the anniversary of the Republic, the National Archives launched the Estonian Companies 100+ campaign to draw the attention of companies to

the need for preserving business history and to provide assistance in recording information (Eesti ettevõtte 100+, 2018).

Both the Finnish initiatives and that of the National Archives are an excellent compass for businesses by which to orient themselves in recording their activities for the future.

During my research I observed that thanks to the employees' who have been interested in company' history, we are today able to see and experience what the company produced in the past and how it was performed. In order to make the material and information generated accessible and keep it from being lost, collaboration with memory institutions is necessary.

Collaboration with memory institutions is key in helping preserve our companies' activities for all of us, as it is the cultural heritage of our industrial history.

KASUTATUD ALLIKAD

A. Le Coq kodulehekül. (i.a). Kasutatud 16.04.2019, <https://www.alecoq.ee/>

Eesti ettevõtted 100+. (2018). *Rahvusarhiivi kodulehekül.* Kasutatud 20.03.2019, <http://www.ra.ee/ev100/>

Eesti Keele Instituudi Kodulehekül. (i.a). Kasutatud 15.03.2019, <http://portaal.eki.ee/portaal.html>

Eesti Lennundusmuuseumi kodulehekül. (i.a). Kasutatud 20.01.2019, <http://www.lennundusmuuseum.ee/>

Eesti Muinsuskaitse Selts. (2018). *Uuringu „Eesti sõjaajaloolise arhitektuuripärandi kaardistamine ja kasutusvõimaluste analüüs. 19. ja 20. sajand“ lõpparuanne.* Kultuurimälestiste riiklik register. Kasutatud 20.03.2019, <https://register.muinas.ee/file/militaryheritagegeneral/47.pdf>

Eesti Muuseumide Veebivärv (MuIS) kodulehekül. (i.a). Kasutatud 30.04.2019, <https://www.muis.ee/>

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivi DIGAR kodulehekül. (i.a). Kasutatud 20.03.2019, <https://www.digar.ee>

Eesti Ringhäälingumuuseumi kodulehekül. (i.a). Kasutatud 14.02.2019, <https://rhmuuseum.ee/>

Eesti Telefonitööstuse arengust. (1938). *Waba Maa*, nr 46, 24. veebruar, lk 13. Kasutatud 11.11.2018, <https://dea.digar.ee/page/wabamaa/1938/02/24/13>

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 29. augusti 1991.a otsuse täitmise abinõude kohta. (12.09.1991). *Riigi Teataja*. Kasutatud 03.01.2019, <https://www.riigiteataja.ee/akt/29556>

E-kataloog ESTER kodulehekül (i.a). Kasutatud 20.03.2019, <https://www.ester.ee/>

HANSA Group AB kodulehekül. (i.a). Kasutatud 20.03.2019, <http://www.hanza.com/english/hanza-group.html>

Hariduslinna tööstus varustab maailmaturgu. (1937). *Postimees*, nr 37, 7. veebruar, lk 3. Kasutatud 12.11.2018, <https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1937/02/07/22>

Ivanainen, H. (2019). *Kultuuripärand eraettevõttes HANZA Mechanics Tartu AS*. Seminaritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, infokorralduse õppekava.

Kadalipp, K. (2013). *Tartu Telefonivabriku lugu*. Lõputöö. Tartu Kõrgem Kunstikool, Tartu Linnamuuseum. TM_3635:5 RA

Kultuuripärandiaasta Eestis. (2018). *Euroopa kultuuripärandiaasta kodulehekül*. Kasutatud 11.03.2019, <https://www.parandiaasta.ee/kultuuri-parandi-aasta-eestis/>

Kuningas, H. (2016). Kas tööstuspärandit tuleks restaureerida või rekonstrueerida? *Euroopa Kultuuripärandiaasta koduleht*. Kasutatud 16.02.2019, https://www.parandiaasta.ee/wp-content/uploads/2017/12/Kas-to%CC%88o%CC%88stuspa%CC%88randit-tuleks-restaureerida-vo%CC%83i-rekonstrueerida_Henry-Kuningas.pdf

Käsk nr 1. Tartu Telefonivabrikule. (1940). *Rahvusaarhiiv*. EAA.T-1126.1.908

Laanes (i.a). *AS Tartu Telefonivabrikust kuni AS Tarkon, aastad 1907 – 2003*. Käsikiri. HMT arhiiv.

Meos, M. (2019). *Autori kirjavahetus*. Tartu, 3. jaanuar.

Muinsuskaitseseadus (13.03.2019). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 20.03.2019, <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019062>

Muuseumi kogud. (i.a). *Tartu Linnamuuseumi kodulehekül*. Kasutatud 20.03.2019, <https://linnamuuseum.tartu.ee/tartu-linnamuuseum/muuseumi-kogud/>

Muuseumikogu koostamise põhimõtted. (2014). *Eesti Lennundusmuuseumi kodulehekül*. Kasutatud 05.01.2019, <https://www.lennundusmuuseum.ee/muuseumist/muuseumikogu-pohimotted/>

Muuseumiseadus. (13.03.2019). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 20.03.2019, <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019063>

Natsionaliseerimisele kuuluvad tööstusettevõtted. (26.07.1940). *Riigi Teataja*, nr 81, lk 1125. Kasutatud 11.11.2018, <https://dea.digar.ee/article/AKriigiteataja/1940/07/26/4>

Niitra, N. (1996). Tarkoni okkaline erastamistee on lõppemas, RAS Tarkoni lõhkusid natsionalistlikud kaalutlused, Helikoptereid ei monteeri, relvi ei tooda, Oranzh must kast kukkus hiljuti, Kolm RAS hoonet on veel müümata. *Postimees*, 5. detsember. Kasutatud 02.01.2019,

<https://www.postimees.ee/2493833/tarkoni-okkaline-erastamistee-on-loppemas-ras-tarkoni-lohkusid-natsionalistlikud-kaalutlused-helikoptereid-ei-monteeri-relvi-ei-tooda-oranzh-must-kast-kukkus-hiljuti-kolm-rasi-hoonet-on-veel-muumata>

Orkla Eesti AS kodulehekül. (i.a). Kasutatud 15.04.2019, <https://kalev.eu/>

Postkast nr 32 ja Tartu Kontrollaparatuuri Tehase ajaloo kohta kogutud andmed. *Rahvusarhiiv*. EAA.T-1126.1.914

Raadiotuba kodulehekül. (i.a). Kasutatud 05.12.2018, <https://raadiotuba.and.ee/>

Rahvusarhiivi kodulehekül. (i.a). Kasutatud 28.03.2019, <http://www.ra.ee/>

Roht, R. (2018). *Autori kirjavahetus*. Tartu, 30. oktoober.

Rootsi kapital tungib Eestisse. (1928). *Majanduselu*, 8. september, lk 4. Kasutatud 11.11.2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=majanduselu19280908.1.4>

Rosental, V. (2018) Sajandi tähtsamad ettevõtted. 1930: riigifirmade kümnend. 3.ptk. *Äripäev*, 2. märts. Kasutatud 11.11.2018, <https://www.aripaev.ee/erilehed/2018/02/23/majandusest-linnulennul-lutherist-lohmuseni-eesti-ettevotlus-100>

Sihver, J. (2018). *Autori kirjavahetus*. Tartu, 2.-20. detsember.

TAKO kodulehekül. (2019). Kasutatud 06.05.2019, <http://tako.nba.fi/index>

Tartu teated. (1907). *Elu*, 31. detsember, lk 3. Kasutatud 19.12.2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=elutartu19071231.1.3&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->

Talvik, M. ja Kangur, I. (2013) *Ajavaod. Ärimehed: Telefonid Tartust*. ERR Videoarhiiv. Kasutatud 14.09.2018, <https://arhiiv.err.ee/vaata/ajavaod-arimehed-telefonid-tartust>

Tartu Kontrollaparatuuri Tehas. *Rahvusarhiiv*. EAA.T - 341

Tartu Kontrollaparatuuri Tehase ajalugu. (1969). *Rahvusarhiiv*. EAA.T – 1126.1.913

Tartu Linnamuuseumi kodulehekül. (i.a). Kasutatud 20.03.2019, <https://linnamuuseum.tartu.ee/>

Tartu Linnamuuseumi kogumispõhimõtted. (2014). *Tartu Linnamuuseumi kodulehekül.* Kasutatud 20.03.2019, https://linnamuuseum.tartu.ee/wp-content/uploads/2016/10/TM-Kogumispohimotted_2015-1.pdf

Tartu Telefonivabrik AS. (1939). *Välis-Eesti Almanak* 11/12, lk. 55. Tallinn: Välis-Eesti Ühing. Kasutatud 12.11.2018, <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:232881>

Tartu Telefonivabriku lühiajalugu. (i. a). Käsikiri. *HANZA Mechanics Tartu AS arhiiv*.

Tehase muuseumi eksponaatide nimekiri. (1994). Käsikiri. *HANZA Mechanics Tartu AS arhiiv*.

Toimik nr 35 organisatsiooni ümbernimetamise kohta. *Rahvusarhiiv*. EAA.T-1126.1.880

Toimunud üritused. (2019). *Tartu Linnamuuseumi kodulehekülg*. Kasutatud 20.04.2019, <https://linnamuuseum.tartu.ee/kalendriarhiiv/>

Toodangu kataloog fotodega. (1971). *Rahvusarhiiv*. EAA.T.-1126.1.893

Tööstus ja kaubandus. (1912). *Tallinna Teataja*, 27. veebruar, lk 3. Kasutatud 19.12.2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=tallinnateataja19120227.2.37>

Töötava Tartu pale. (1931). *Nool*, nr 94, 12. september, lk 11. Kasutatud 11.11.2018, <https://dea.digar.ee/article/nooltartu/1931/09/12/10>

Vahlberg, J. (2010) Tartu Postkasti (tehase) ajaloost. Tehas nr 89, postkast 32 Tartus. Käsikiri. *Tartu Linnamuuseum*. TM – 3442 Ar

Wene riigist. Kodumaalt. Tartust. (1907). *Päevaleht*, 20. november, lk 2. Kasutatud 19.12. 2018, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=paevalehtew19071120.2.7&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->

Yritys – Tallenna toimintasi. (2017). *Suomen Museoliitto kodulehekülg*. Kasutatud 06.05.2019, https://www.museoliitto.fi/doc/verkkojulkaisut/Yritys_tallenna_toimintasi.pdf

LISAD

Lisa 1. HANZA Mechanics Tartu AS ajaloolised nimetused

11.1907–08.02.1912	Edisson-Kompagne
08.02.1912–01.05.1930	Jurjevi Telefonivabrik
01.05.1930–16.12.1940	AS Tartu Telefonivabrik
16.12.1940–12.11.1944	Tehas nr 382 (alus: NSVL Lennukitööstuse ministeerium käskkiri nr 619 c/c)
30.12.1944–21.10.1957	Riiklik Liiduline Tehas nr.89 (alus: Rahvakomissariaadi käskkiri nr 647, 30.12.1944. a)
21.10.1957–31.12.1966	Tehas p/k 32 (alus: ENSV Ministrite Nõukogu korraldus nr.1183/k, 21.10.1957. a.)
31.12.1966–01.12.1992	Tartu Kontrollaparatuuri Tehas-A-1603 (alus: NSVL Lennukitööstuse Ministeeriumi käskkiri nr 175 c/c 30.04.1966. a)
01.12.1992–30.09.1996	Riiklik Aktsiaselts Tarkon (alus: Eesti Vabariigi majandusministri käskkirjad nr 256/01.12.1992. a ja nr 801/14.12.1992. a)
01.10.1996–24.06.2008	Aktsiaselts Tarkon (alus: ostu-müügileping 30.09.1996. a)
24.06.2008–24.09.2012	Aktsiaselts HANZA Tarkon
24.09.2012– kuni käesoleva ajani	Aktsiaselts HANZA Mechanics Tartu

Asutati ettevõtted

01.07.2013 OÜ HANZA Alfaram Tartu (reg 04.04.2013)

01.02.2015 OÜ HANZA SSC Tartu

•30.12.1944–01.12.1992 tehase haldusalluvus NSVL Lennukitööstuse Ministeerium Moskvast.

(Allikas: HMT arhiiv)

Lisa 2. HMT toodangu näidised ajavahemikus 1907–1940

Foto 1 Lauatelefonid ja kaasaskantav telefon, HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 2 Seinatelefon, HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 3 Detektor-reflex 1925-1927, HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 4 Raadio Maestro 2, HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Lisa 3. Tartu Telefonivabrik AS natsionaliseerimise Käsk nr 1

K Ä S K nr.1

Tartu Telefonivabrikule.

Tartu, 16.detsembril 1940.

1.

NSVL Lennutõustuse Rahvakomissari sms A.J. Š a h h u r i n'i käsu nr.514/K kohaselt asusin tänasest peale Tartu Telefonivabriku, nüüdsest käitis nr.382, direktori kohustuste täitmisele.

2.

Oma kohustustetäitjaks asemikuks üldistes küsimustes määran sms Evald H a l o p'i.

3.

Käitise peainseneri kohustustetäitjaks määran sms August K õ v a.

4.

NSVL Lennutõustuse Rahvakomissari käsu nr.619 S/S põhjal nimetan Tartu Telefonivabriku nüüdsest peale NSVL Lennutõustuse Rahvakomissariaadi 5-da Päävalitsuse k ä i t i s e k s nr.382.

Käitise nr.382 direktor

J. L e b e d e v

Lisa 4. HMT nõukogudeaegse toodangu näidised 1940–1991

Erinevad mudelid pardasalvestitest ehk „Mustad kastid“.

Foto 5 Pardasalvesti K2-75. HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 6 Lennuandmete salvesti MCPH-96.
HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 7 Lennuandmete salvesti MCPH-96.
HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Lisa 5. Tehase direktorid 1907–2019

Paul Mullik	1907	Edisson Kompagne
Hugo Greip	1912–1919	Jurjevi Telefonivabrik
August Kõva	1921–1940	AS Tartu Telefoni Vabrik
Evald Halop	1940	AS Tartu Telefonivabrik
Ivan Lebedev	1940–1941	Tehas nr 382
Oskar Kontor	1944–1945	Riiklik Liiduline Tehas nr 89
Ivan Tšernjaev	1945–1955	Riiklik Liiduline Tehas nr 89
Timofei Malejev	1955–1958	Riiklik Liiduline Tehas nr 89, Tehas p/k 32
Ivar Kallion	1959–1963	Tehas p/k 32
Sergei Poljakov	1963–1987	Tehas p/k 32, Tartu Kontrollaparatuuri Tehas
Aleksei Pjatakov	1987–1993	Tartu Kontrollaparatuuri Tehas, RAS Tarkon
Toomas Noorem	1993–2002	RAS Tarkon, AS Tarkon
Ove Lars Karlsson	2003–2014	AS Tarkon, AS HANZA Tarkon, AS HANZA Mechanics Tartu
Tiit Raud	2014–2015	AS HANZA Mechanics Tartu
Emöke Sogenbits	2015–k.a	AS HANZA Mechanics Tartu

(Allikas: HMT arhiiv)

Lisa 6. Vaated HMT esemete kogule arhiivis

Foto 8 HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 9 HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 10 HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Foto 11 HMT arhiiv

(Autor: Ivanainen, 2017)

Lisa 7. Arhivaalide üleandmis-vastuvõtmisakt

RAHVUSARHIIV • NATIONAL ARCHIVES OF ESTONIA

ARHIVAALIDE ÜLEANDMIS-VASTUVÕTMISAKT nr. 15-1-2.5/ 20

Tartu

04. veebruar 2008

1. Üleandja: Tarkon AS
2. Vastuvõtja: Ajalooarhiiv
3. Üleandmise alus: taotlus 24.09.2007 nr 15-6-2.5/1983
4. Andmed üleantavate arhivaalide kohta:

Arhiivimoodustaja	Nimistu tähis	Piirdaatumid	Hulk (säilikud)	Märkused
Tartu Kontrollaparatuuri Tehas	1-k	1943-1996	2197	42,48 rm
Isiklikud kaardid	2-k	1945-1996	599	18,9 rm
Lasteaed	5-k	1956-1993	46	0,65 rm

Arhivaalide seisukorra lühikirjeldus – seisukord on hea

5. Arhivaalidega koos üleantav teatmestu ja muud dokumendid - nimistud
6. Arhivaalide omandiõigus ja selle üleminek - omanik Eesti Vabariik
7. Arhivaalidele juurdepääsu piirangud:

Sarjad	Piirangu liik	Piirangu alus	Tähtaeg
Töölepingud, palgakontokaardid, isikukaardid, isiklikud toimikud õnnetusjuhtumite aktid	delikaatsed ja eraelulised isikuandmed; asutuse-siseseks kasutamiseks	isikuandmete kaitse seadus §4; avaliku teabe seadus §35	75 a dokumendi loomisest

Kokku antakse üle 2842 (kaks tuhat kaheksasada nelikümmend kaks) säilikut ehk 62,03 (kuuskümmend kaks koma null kolm) riilimeetrit arhivaale

Akt on koostatud kahes eksemplaris, millest üks jääb üleandjale ja teine vastuvõtjale

Üleandja:
 Allkiri
 Nimi Viljo Eshelich
 Ametinimi juhataja lüpe

Vastuvõtja:
 Allkiri
 Nimi Kaja Pullonen
 Ametinimi osakonnajuhataja

(Allikas: HMT arhiiv)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hille Ivanainen,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose **Kultuuriväärtused eraettevõttes HANZA Mechanics Tartu AS**, mille juhendajad on Ene Selart ja Agnes Aljas, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Hille Ivanainen

31.05.2019